

Puh pah pelistä pois

Ahti Rytkösen *tm*-tutkimuksen kohtalo tieteenhistoriallisesta näkökulmasta

MARKUS HAMUNEN

1 Johdanto

Ryppyillä, ryskätä, rytistää, Rytkönen! Äänimaailma oli karkea ja käsittely ankaramman puoleista, kun väitöskäsikirjoituksensa kanssa kamppaillut Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun suomen kielen lehtori Ahti Rytkönen (1899–1989) toimi suomen kielen tutkimuksen parissa 1930- ja 40-lukujen taitteessa. Tämän kirjoituksen tarkoituksena on arvioida Rytkösen väitöskirjaksi aikoman tutkimuksen *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa* (1940a, jatkossa *tm*-tutkimus) tieteenhistoriallisia taustoja ja kohtaloa sekä substanssiaiheen että tutkimuksen vastaanoton kannalta. Taustalla tarkastellaan Rytköstä myös osana silloista tutkijayhteisöä eräiden näkyvien tutkijoiden rinnalla ja pohditaan fennistiikan tutkimusilmapiiriä tuona aikana.

Aineistona käytän fennistiikan ja fennougristiikan tutkimuskirjallisuutta pääasiassa aikaväliltä 1890–1950, Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjoja, kirjeenvaihtoa, *tm*-tutkimusta ja muuten Rytköstä sivuavaa sekundaarikirjallisuutta.¹ Kirjoitukseni laajempänä pyrkimyksenä on toisaalta saattaa arvioitavaksi tulkintaani fennistiikan setäläläisen tradition vaikutusvallasta ja toisaalta vireyttää oppialan historiankirjoitusta; sitä harjoitetaan nykyisin niukasti, kuten Kelomäki (2009: 106–111) on todennut.

Rytkösen tutkimusuraa käsittelevistä kirjoituksista keskeisiä ovat seuraavat: Tainion (1995) artikkelia voi pitää rehabilitoivana nekrologina, sillä se kokoaa Rytkösen keskeisimmät tutkimukset ja akateemisen uran tiiviisti ottaen samalla avoimesti kantaa Rytkösen kokemaan kohteluun (ks. myös Pekkarinen 1999). Varsinaista muistokirjoitusta Rytkösestä ei *Virittäjässä* ilmestynyt. Sirosen (1999) kirjoitus perustuu muisteluun ja haastattelunauhoihin, ja siinä arvellaan Rytkösen törmänneen tutkimukseen ja myöhemminkin viranhaussa ”näkyvättömiin, purkamatta jääneisiin miinoin” (mas. 618). Savolainenkin (1999a, 1999b) pääasiallisesti kuvailee lavealti ja lähteitä

1. Tässä kirjoituksessa käytettyihin kirjeisiin on saatu lupa Kirsti Salmiselta (o.s. Rytkönen), mistä kiitän.

referoiden Rytkösen tutkimuksia ja tieteellisen elämän kulkua kokonaisuutena. Käsillä oleva kirjoitus pyrkii ”miinanpurkuun” avaamalla *tm*-tutkimuksen taustoja myös Rytkösen henkilösuhteiden kautta aikaisempaa perusteellisemmin.

Perustan kirjoitukseni muun muassa samoihin pöytäkirjoihin kuin Savolainen (1999a: 53–60), mutta samalla pyrin konstruoimaan laajempaa oppihistoriallista taustaa Rytkösen vastoinikäymisille. Mikä aikalaisia vaivasi Rytkösen tutkimuksissa ja miten se näkyy argumentoinnissa, miksi *tm*-tutkimuksesta ei tullut väitöskirjaa ja miten tappio olisi mahdollisesti ollut vältettävissä? Argumentaation läpinäkyvyyden takaamiseksi käytän sitaatteja erityisesti pöytäkirjoista ja kirjeistä (ks. myös Karlsson 2000: 25–26; Häkkinen 2010: 579). Vaikka edellä mainittujen lähteiden lisäksi Rytköstä itseään on lyhyesti sivuttu monissakin yhteyksissä, katson tällä kirjoituksella voivani tarkentaa kuvaa 1930-luvun fennistiikan akateemisesta ajan hengestä pureutumalla yksittäistapauksen taustoihin (ks. myös esim. Karkama & Koivisto toim. 1999; Kuusi 1985).²

Ahti Aarne Rytkönen (23.3.1899–21.7.1989) syntyi Ilmajoella. Ylioppilaaksi Rytkönen tuli Helsingin Normaalilyseosta keväällä 1917 ja kirjoittautui yliopistoon ja sen Eteläsuomalaiseen osakuntaan samoin tein. Filosofian kandidaatin tutkinto, johon sisältyivät arvosanat suomalaisessa ja vertailevassa kansanrunoutentutkimuksessa, pedagogiikassa ja didaktiikassa, suomalais-ugrilaisessa kielentutkimuksessa, käytännöllisessä filosofiassa, Rooman kirjallisuudessa ja slaavilaisessa kielitieteessä, valmistui keväällä 1924. Suomen arvosanan hän suoritti vasta vuonna 1937 Jyväskylän kasvatustieteellisessä korkeakoulussa, jonka lehtoriksi hän pääsi vuonna 1938 ja josta toimesta hän eläköityi vuonna 1965. (Korkiakangas 1998: 5–10.)

Rytkönen toimi eripituisia aikoja opettajana eri paikkakunnilla, ja näistä leipätoista tutkimuksen kannalta käänteentekevin oli työ Pohjois-Savon Maaningassa vuosina 1921–1923. Siellä hän kiintyi savon murteeseen. Vuosina 1924–1933 hän suoritti eri tahojen kustantamana ja omalla kustannuksellaankin kymmeniä lingvistisiä ja etnografisia tutkimusmatkoja. Näistä huomattavimmat ovat Maaningan ja sen lähipitäjien mittava sanastus ja kansanrunokeruu sekä paljon kiitellyt savolaista kansanelämää kuvaavat teokset (Rytkönen 1931, 1933, 1935a). Sanakirjasäätiössä Rytkönen toimi vuosina 1933–1938 Nykysuomen sanakirjan aputoimittajana. Lehtorin työ sijaitsi Rytkösen savolaisiin ja savolaismurteisiin kohdistuvia tutkimustavoitteita ajatellen ihanteellisesti Jyväskylässä, ja vaikka opetustyö oli aikaa vievää, Rytkönen oli sikäli poikkeuksellinen, että hän aktiivisesti myös tutki koko ajan. Presidentti Kekkonen myönsi Rytköselle professorin (h. c.) arvonimen tämän ansioiden perusteella vuonna 1964. (Korkiakangas 1998: 11–22; Tainio 1995: 437–438.)

Rytkönen oli lingvisti-antropologi. Virallinen kielentutkimuksellinen pätevyityminen tohtoriksi oli tarkoitus saavuttaa *tm*-tutkimuksella. Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisessä osastossa väitöskäsikirjoitusta käsiteltiin joulukuun 1938 ja huhtikuun 1940 välisenä aikana kuudessa pöytäkirjamerkinnässä, joista viimeisin 20.4.1940

2. Kiitän käsikirjoituksen kommentoinnista Tapani Kelomäkeä, Mikko Heikkilää sekä *Virttäjän* kahta nimetöntä arvioitsijaa. Kirjoituksen mahdolliset asiavirheet ovat omiani. Artikkelin on omistettu Antti Rytköselle (1941–2013). Kiitän myös Tampereen yliopistossa kevätlukukaudella 2015 pitämäni fennistiikan oppihistorian kurssin osallistujia vireyttäivistä ajatuksista.

koski Rytkösen peruutusta. Samana vuonna hän julkaisi *tm*-tutkimuksen omakustanteena niin muodoin omassa julkaisusarjassaan *Kielentutkimuksen työmaalta* (III osa = Rytkönen 1940a). Teos on kokonaisuudessaan 185 sivua, ja sen aloittaa pitkä johdanto (s. 5–82), jossa ei ole alalukuja. Teeman tai näkökulman vaihtuminen on osoitettu pykälänumeroin. Johdantoa seuraa 23 erimittaista alalukua (s. 83–183), jotka on kukin nimetty joidenkin deskriptiivisten *tm*:llisten sana-alkujen mukaan (esim. *vetm-*, *hutm-*, *jutm-*), ja niiden ympärillä tämän sanastonosan versovaa luonnetta on monin esimerkein suomesta ja sukukielistä kuvattu. Teoksen päättää tiivis loppukatsaus (s. 183–185).

Tämän artikkelin luvussa 2 esittelen ensin itse *tm*-tutkimuksen ja käyn seikka-peräisesti läpi sen käsittelyvaiheet taustoineen Helsingin yliopiston historiallis-kielitetieteellisessä osastossa. Pyrin selittämään Rytkösen teoksen saamaa vastaanottoa ennen kaikkea tuona aikana vallinneen teoreettis-metodisen ajattelun, historiallis-vertaillevan kielentutkimuksen, näkökulmasta. Luvussa 3 kiinnitän huomiota myös tieteen-sosiologisiin seikkoihin, mistä syystä käsittelen jonkin verran myös eräitä muita tutkijoita. Lisäksi otan esiin vaihtoehdoisen historian mahdollisuuden luvussa 4. Yhteenvedon esitän luvussa 5.

2 *tm*-tutkimuksen käsittely väitöskäsikirjoituksena Helsingin yliopiston historiallis-kielitetieteellisessä osastossa 1938–1940

2.1 *tm*-tutkimuksen aihepiiri

tm-tutkimuksessa aiheena ovat sekä muodon että merkityksen puolesta voimakkaasti varioivat ja rönsyilevät sanapesyeet. Aiheen käsittelyn lähtökohtana ovat sellaiset sanat, joissa esiintyy ensi- ja toisen tavun rajalla konsonanttiaines *tm*. Tällaisia ovat esimerkiksi *votmake* 'laiskimus', *hutmauttaa* 'lyödä' ja *kötmylöidä* 'liikkua kömpelästi'. Näitä Rytkönen oli kerännyt mahdollisimman kattavasti paitsi omilla matkoillaan savolaismurteiden parissa myös tutkimuskirjallisuudesta. Äänteellisesti motivoitunut tai koloratiivinen sanasto, jonka Rytkönen (1935b: 90–92; 1937: 103) nimesi deskriptiiviseksi, kuvaa hänen mukaansa toimintaa tai tarkoitetta äänellään eli äänneasullaan. Nykyään tämän sanastonosan nähdään jakautuvan karkeasti onomatopoeettisiin eli äänneasullaan jotakin havaittavaa ääntä mukaileviin sanoihin (esim. *sihistä*, *ryske*, *pärrinä*) sekä deskriptiivisiin eli osin äänneasullaan mutta pääosin puhtaasti merkityksellään lähinnä erilaisia näkövaikutelmia korostaviin sanoihin (esim. *köllöttää*, *köriläs*, *jolkotella*) (ks. esim. Koponen 1998: 46–50; Mikone 2002; Jarva 2003: luku 3; Larjavaara 2007: 188–189; Kulonen 2010: 14–22; Jääskeläinen 2013: luku 2).³ Tällaisissa sanoissa korostuu suhteellisen pysyvän koodimerkityksen sijasta laadullisuus, vaikutelmallisuus ja erilaiset affektit.

Aikansa tutkimuskäytännön mukaisesti Rytkönen lähestyi aihettaan äännehistorian näkökulmasta. Konsonanttiyhdyntymästä *tm* ei ollut ennen Rytkösen tutkimusta kuin muutamia äännehistoriallisia hajahuomioita: Paikannimen *Loimaa* taustalle oli Rytkö-

3. Käytän termiä *koloratiivinen* samoista syistä kuin Larjavaara (2007: 188–189).

sen mukaan voitu vanhan asiakirjamerkin *lodmalayn* (Setälä 1890: 158, huom. kuit. jälkimuistutus) varassa konstruoida **lodm*-alkuinen muoto, joka olisi alun perin edustanut esimerkiksi sanassa *lotma* 'alava maa, kapea notko, arpi' astevaihtelun heikkoasteista muotoa (Rytkönen 1940a: 133–140).⁴ Olisi siis ollut olemassa vaihtelua *tm* : **dm* ennen muutosta *im* < **dm* sellaisten muiden klusiilin ja soinnillisen konsonantin muodostamien yhtymäparien kuin vaikkapa *tv* : **dv* ja *kj* : **γj* analogian mukaan (mts. 5–6). Juuri Setälän liikkeelle laskema astevaihteluteoria selitti yhtymien *tm* ja *dm* suhteen vahvan ja heikon asteen vaihteluksi, kuten yhtymäpareissa *tv* : *dv* (esim. *latva* : *ladvan* ~ *larvan* ~ *lalvan*) ja *kj* : *γj* (esim. **lakja* : **layjan* > *laajan*) (ks. Setälä 1896: 12; myös 1912–1914: 45, 72–73, 113–114). Tällaisia yhtymiä oli kymmenkunta, mutta sanoja kussakin ryhmässä vain muutamia (esim. Ruoppila 1967: 7). Muita erikseen etymologioituja yksittäisiä *tm*-sanoja olivat Rytköseen (1940a) tullessa *mämmi* < **mätmi* assimilaation *mm* < **tm* tuloksena sekä *litma* 'lima, vesikasvi, vetinen, liejuinen' (mts. 5–6). (Ks. nykykäytöstä SSA s. v. *litma*, *loima*, *lotma*, *mämmi*.)

On tähdennettävä, että astevaihteluteorian laajimmista mittasuhteista – uralilaisuudesta ja suomalais-ugrilaisuudesta sekä ilmiön ulottumisesta kaikkiin konsonantteihin ja vielä vokaaleihin – oli 1930-luvun loppupuolella jo luovuttu (ks. esim. Korhonen 1986: 129–133; Vares & Häkkinen 2001: 273–283). Sen sijaan geminaatta- ja yksinäis-klusiileja koskeva astevaihtelu oli paikkansa pitävää jo tuolloin. *tm*-tutkimuksen otsikkoon nostettu *tm*-yhtymä edusti niitä klusiilillisia yhtymiä, joissa saattoi astevaihtelua vielä nähdä. Kuitenkin Kettunen (1929: 86–90; 1938: 377) oli tätä jo kyseenalaistanut. Se, mitä kantasuomen konsonanteista *tm*-tutkimuksen aikaan yleisesti tiedettiin, näkyy Hakulisesta (1941a: 43–60; ks. nykynäkemyksestä esim. Lehtinen 2007: 144–154, 192; Heikkilä 2014: 45–50, 99).

Ratkaiseva havainto, jonka Rytkönen laajemman aineskeräelmänsä äärellä teki, oli se, että *tm*-sanojen ympärillä esiintyy vaihteleva määrä erilaisia likimerkityksisiä rinnakkaismuotoja. Näissä voivat sekä konsonanttiyhtymät että vokaalit vaihdella, esimerkiksi *latmistaa* ~ *latvistaa* (*tm* ~ *tv*) 'juosta kiireesti' (1940a: 119–122), *rotmuta* ~ *rohmuta* ~ *rosmaista* (*tm* ~ *hm* ~ *sm*) 'ahnehtia, ottaa runsaasti' (mts. 160–170), *hutmia* ~ *hutvia* ~ *huimia* (*tm* ~ *tv* ~ *im*) 'lyödä, tehdä hosuen' (mts. 102–109) ja *kohmu* ~ *köhmy* (*o-u* ~ *ö-y*) 'iso, kömpelö olento' (mts. 112–113). Rytkösen mukaan tällaisia sanapesyeitä oli tarkasteltava kokonaisuuksina. Ongelmaksi muodostui nyt se, että jotkin aikaisemmat sanakohtaiset selitykset variaatiosta pätevät vain yksittäisiin tapauksiin (esim. venäläis- tai muu lainaperäisyys, ks. Rytkönen 1940b). Tällä tavoin yhden murrealueen sisällä varioiva sanasto esti lopulta käyttämästä selityspäätteestä äänne- ja konsonanttimuutoksia (eli äännelakeja), astevaihtelua tai sen jälkiä ja erilaisia assimilaatio-, dissimilaatio- ja kontaminaatio-selityksiä. Itse variaatiota pidettiin tuolloin – toisin kuin nykyisin – tutkimusta haittaavana tekijänä: sen nähtiin peittävän mahdolliset kehityssuhteet, joita pyrittiin näkemään. Jyrkästi Rytkönen kielsi, että tällaisen sanaston versomisen taustalla olisivat pääasiassa kielikompastukset tai mielivaltainen uudismuodostelu (vrt. Tuomola 1935: 143). (Ks. Rytkönen 1940a: 7–12.)

4. Uusimman keskiajan suomea koskevan tutkimuksen perusteella *Loima*-kantaisten asiakirjanimien ortografia paljastaa äänneellistä variaatiota (*m*, *im*) olleen jo 1400-luvulla (Heikkilä, tulossa 2016).

Kun murteista kuitenkin ilmiselvästi löytyi tällaisia vaihtelevia mutta merkityksellään yhteen liittyviä sanoja, Rytkönen katsoi, että jokin kokoava kehys oli näiden taustalla oltava. *tm*-tutkimus oli selvästi tarkoitettu tällaiseksi kokoavaksi esitykseksi, jossa on nähtävissä yritystä uudenlaisen systematiikan kehittämiseksi koloratiivisanastoon. Ennen Rytkösen varsinaisen kontribuutioyrityksen avaamista on kuitenkin syytä kuvata tarkemmin *tm*-tutkimuksen vaiheita opinnäytteenä, jotta tapaus saisi kronologisen ja sosiaalisen taustansa.

2.2 Ensimmäinen käsittelykierros osastossa

Ei ole tiedossa, milloin Rytkönen varsinaisesti aloitti väitöskirjansa työstämisen. Ei ole myöskään löytynyt mitään viitteitä siitä, että aihe olisi tullut jonkun ehdottamana, eikä Rytkösellä ollut *tm*-tutkimukselle tietävästi virallista ohjaajaakaan. Henkilö- ja julkaisuhistorian valossa savolaisuuden purema tuli helsinkiläiselle kuitenkin varhain ja pysyväksi tutkimusta ohjaavaksi vaikuttimeksi. Lukuisat *Virittäjän*kin artikkelit 1930-luvulla enteilivät, että omien tarkkojen kenttäkeruiden joukosta Rytköstä alkoi erityisesti kiinnostaa juuri koloratiivinen sanasto. (Ks. Korkiakangas 1998: 10–11, 20–21.) Kun työ tuli istutettua sovinnaiseen äännehistorialliseen taustaan, vähän tutkittu *tm*-yhtymä tarjoutui kuin luonnostaan välittäväksi tekijäksi innovatiivisen aiheen ja äännehistoriallisen paradigman väliin. Julkaisujen ja esitelmien (ks. alav. 10) valossa näyttää siltä, että *tm*-tutkimuksen aihe olisi 1930-luvun mittaan verkkaan kypsytynyt tekijänsä mielessä. Mitään institutionaalisesti huomattavaa ei tapahtunut kuin vasta Rytkösen jättäessä käsikirjoituksensa sisään Helsingin yliopistoon. Myöskään Rytkösen (1940a) pitkä johdanto ei taustoita työtä, vaan se on kirjoitettu in medias res.

tm-tutkimuksen käsikirjoitus teki kaikkiaan kaksi kierrosta Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisessä osastossa, ennen kuin Rytkönen itse keskeytti arviointiprosessin ja julkaisi tutkimuksensa omakustanteena. Asia tuli vireille 10.12.1938 Rytkösen jättäessä osastoon työn ensimmäisen version nimellä ”Kielitieteellinen katsaus eräisiin itämerensuomen *tm*-sanueisiin” (HYKAHKOSPK 10.12.1938 § 8).⁵ Väitöskirjan esitarkastajiksi määrättiin professori Martti Rapola ja ylimääräinen professori Lauri Kettunen.

28.1.1939 osasto ilmoitti esitettyjen lausuntojen perusteella, että käsikirjoitus ei saa painatuslupaa. Tämän *tm*-tutkimuksen ensimmäisen version ja lausuntojen välistä suhdetta voi vain hyvin varoen arvioida, sillä edellistä ei tietävästi ole enää olemassa. Pääasiassa Jyväskylän maakunta-arkistoon sijoitetusta Rytkösen tieteellisestä ja muusta jäämistöstä kyseistä käsikirjoitusta ei löydy. Myöskään Ahti Rytkösen jälkeläiset eivät muista koskaan sellaiseen törmänneensä (Antti Rytkönen suullisesti 4.5.2006). Kuitenkin lausuntoja on syytä tarkastella siltä kannalta, että niissä ovat jo nähtävillä ase-

5. Virallisia asiakirjoja koskevat viitteet koostuvat seuraavista tiedoista: HYKAHKOSPK = Helsingin yliopiston keskusarkiston historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, päivämäärä, pykälä x, liite y = pöytäkirjan liitteeksi lisätty asiantuntijalausunto (esim. ”Litt. Rapo” tarkoittaa Rapolan kirjoittamaa lausuntoa), s. y = asiantuntijalausunnon sivunumero. Sironen (1999: 616) esittää, että Rytkösen käsikirjoituksen alkuperäinen nimi olisi ollut ”Pre-grammatikaalisesta kielentutkimuksesta”, mutta tällaista ei ilmene pöytäkirjoista, enkä ole tällaisen käsikirjoituksen jäljille onnistunut pääsemään.

telma ja argumentointitapa, jotka myöhemmin kärjistyivät. Niinpä Rapolan lausunto on lyhyt ja napakka (kaksi sivua). Aluksi hän toteaa itämerensuomalaisten kielten äännehistoriallisissa tutkimuksissa vanhastaan käsitellyn vain muutamaa *tm*-tapausta (*lotma*, *litma* ja *mämmi* < **mätmi*). Rapola viittaa ylimalkaan Setälän oletuksiin muinaisesta astevaihtelusuhteesta *tm* : **δm*, jonka vahvaan asteeseen *lotma* ja *litma* perustuisivat. Myös Y. H. Toivonen, Heikki Ojansuu, Frans Äimä sekä muutamat muutkin olivat tahollaan tutkineet samaa konsonanttiyhtymää (ks. Rytkönen 1940a: 5–7), mutta juuri Setälä edusti tässä auktoriteettia. Rapola toteaa:

Tähän astevaihteluteorian yksityiskohtaan, jonka tutkimusta on haitannut aineiston tavaton niukkuus, leht. Rytkönen koettaa luoda lisävaloa savolaismurteista keräämillään ja keräyttämillään useilla kymmenillä uusilla tm-tapauksilla. Varsinaista apua hänen tarkastelustaan ei kuitenkaan lähde, koska hänen esittämänsä lisät miltei kauttaaltaan kuuluvat kieliainekseen, jonka äännehistoriallinen todistusarvo on aivan epämääräinen. Harvoja poikkeuksia lukuunottamatta hän käsittelee ns. deskriptiivisanoja – –, joiden äännekehitykseen monen monet assosioitumiset vaikuttavat aivan ratkaisevasti peittäen ns. äännelaillisen muuttumisen vaiheet yhä uudelleen näkymättömiin. (HYKAHKOSPK 28.1.1939 § 8, Litt. Rapo, s. 337–339.)

Katkelmasta näkyy Setälän astevaihteluteorian vaikutus ja etenkin vallitsevan äännehistoriallisen tutkimuksen selitysmallien (mm. äännelaillisuus) ensisijaisuus aineistoon nähden. Tätä Rapola piti etusijalla, ja tämän valossa Rytkösen aineisto oli tavallaan vääränlaista. Samalla Rapola kuitenkin mainitsee myös, että kyseisestä ilmiöstä on löydetty liian niukasti aineistoa (mts. 337). Hän lisää:

Nähdäkseni leht. Rytkösen tutkimuksen perusvirhe on siinä, että hän käsittelee aineistoa, jonka valtaosaan nähden kielipsykologinen suhtautumistapa olisi ainoa mahdollinen, äännehistoriallisena objektina ja eksyy tämän johdosta lukemattomien vaihtoheitoisten hypoteesien, perustelemattomien juuri-, suffiksi- jopa infiksi-teorioidenkin sekä hiuskarvan varaan uskallettujen etymologioiden urille, joille kriittinen lukija ei suostu häntä seuraamaan. (HYKAHKOSPK 28.1.1939 § 8, Litt. Rapo, s. 339.)

Rapola piti Rytkösen tutkimusta kestävämmänä. Ansioksi hän katsoi aineistoa ajatellen lähinnä sen, että joidenkin savolaismurteisten *tm*-tapausten osoitettiin pohjautuvan venäläisiin lainoihin. Vastaavasti metodin kannalta työ olisi voinut välillisesti edistää ”savolaismurteiden äännehistorian tuntemusta”, mikäli olisi keskitytty vain aineiston tiiviiseen kuvaamiseen. Pienimuotoisempaan tutkielmana työ olisi voinut olla ansiokaskin, mutta sellaisenaan se ei vakuuttanut.

Kettusen lausunto (4 sivua) on hieman syventävämpi ja loppuponnessaan suopeampikin. Hän aloittaa Rapolan tapaan aikaisemman *tm*-tutkimuksen taustoittamisella ja toteaa, että vaikka Rytkönen on suhtautunut vakavasti aiemmin esitettyihin selityksiin, ”lisätodistuksia ei ole työstä koitunut noille [Setälän/vallitseville aste-]vaihteluteorioille” (HYKAHKOSPK 28.1.1939 § 8, Litt. Kettu, s. 341). Irrottautuminen aikai-

semmistä selitystavoista oli ollut siksi perusteltua. Kuitenkin Rytkösen 28 sanapesyettä, vaikka ne rajoittuvatkin lähinnä vain itämurteiden alueelle, ansaitsevat tasavertaisen aseman muun sana-aineksen rinnalla (mts. 341–342). Teoreettiset työkalut eivät sitä vastoin saa kiitosta:

On tietysti luettava vain ansioksi tutkijalle, että hän [yrit]tää pitää kiinni kaikessa lainmukaisuuden periaatteesta, kieltää mik[äli] mahdollista kaikki satunnaisuus kielenelämästä, mutta kritiikitöntä [on] kieltää, että me emme useinkaan tätä ”lainmukaisuutta” kykene – varsin[kin] kysymyksen ollessa hienonhienoista psykologisista tekijöistä – ollen[kaan] huomaamaan emmekä käytettävänä olevilla keinoilla edes metodisesti [osoitta]maan, joten vetoamista assimilatioihin, dissimilatioihin, kontaminatioihin sekä erittäinkin noihin kaikkea selittäviin ”astevaihtelun jälkiin” [jää]vät kaikumaan vain tyhjiltä iskusanoilta. (HYKAHKOSPK 28.1.1939 § 8, Litt. Kettu, s. 342.)

Edellä esitetyn kritiikin hengessä Kettunen keskittyy ruotimaan muutamia Rytkösen käsittelemiä sanapesyeitä, esimerkiksi *patmas* ~ *paimas* ~ *pahmas* ’jauhosäkki, survintukki, puitavat lyhteet’, *utvia* ~ *otvia* ’udella, tiedustella’, *rutnikka* ~ *rutmikka* ’malmiläjä’ ja *vetma* ~ *vetmake* ’laiskimus, kujeilija’. Hän nostaa esille tutkimusmetodiin liittyvinä vaaroina muun muassa kielenoppaan muistitiedon horjuvaisuuden, erilaisten teoreettisten ääntenmuutosten kelpaamattomuuden selityspäristeenä näin vaihtelevassa sanastossa, kuvattujen etymologioiden semanttisen väkinäisyyden ja pyrkimyksen löytää sanapesyeille jokin, usein vierasperäinen lainanantajakielen lähtömuoto.

Kritiikissä korostuu Rytkösen selitysten rönsyilevyys ja jonkinlainen raskastekoisuus: ”– – miksi monimutkaisia äänteellis-merkitysoipillisiä raskaita selittelyjä – –” (HYKAHKOSPK 28.1.1939 § 8, Litt. Kettu, s. 344). Lausunnosta saa kuvan, että käsikirjoituksen ensi versio on pyrkinyt vallitsevan äännehistoriallisen metodin mukaiseksi, mikä ei lopulta ole tehnyt oikeutta aineistolle. Lopuksi Kettunen kuitenkin toteaa kritiikillään olevan rajansa ja lukee työn ansioksi sen aineiston tyhjentävyyden, tekijän kyvyn osoittaa useille *tm*-tapauksille etymologinen alkulähde ja erilaisten muunnosten lähtökohtana olevat analogiamallit: ”Jos toinen osaston määräämä tarkastajaa löytää tutkimu[kses]ta niin paljon positiivista, että hän voi sen väitöskirjana julkaistavaksi hyväksyä, en [mi]näköön tahdo hyväksymistä vastustaa” (mp.).

Lausunnoista saa hyvän kuvan siitä, kuinka Rapola ja Kettunen erosivat argumentointitavoissaan. Palaute oli tavan mukaisesti kritiikkivoittoista, mutta Rapola oli kielteisydessään ehdottomampi. Rapola esitti, että Rytkösen tavoite kuvata aineistoaan, *tm*-sanaston vaihtelua äänne-laillisesti oli kestävä. Kettunen taas nimenomaan kiinnitti huomiota selitysmallien, lähinnä astevaihteluteorian, riittämättömyyteen ja paikoin propagoi niitä vastaankin. Hän ei ehdottanut muunlaista teoreettista lähestymistapaa, mutta ei myöskään kiinnittänyt Rapolan lailla moittivaa huomiota Rytkösen juuri- ja suffiksiajatuksiin, jotka jatkossa nousivat keskeisempään asemaan käsikirjoituksessa.

2.3 Toisen käsittelykierroksen lausunnot

Rytkösen toinen yritys sai alkunsa 16.9.1939, kun hän jätti toistamiseen tutkimuksensa arvioitavaksi (HYKAHKOSPK 16.9.1939 § 21). Nyt työnimenä oli ”Eräiden itämerensuomalaisten *tm*-sanojen alkuperästä”. Osasto määräsi esitarkastajiksi Rapolan, Kettusen ja slaavilaisen filologian professorin Jalo Kaliman, joka oli ennen kaikkea lainasanaetymologi. Näitä lausuntoja osasto käsitteli vasta lähes puolen vuoden kuluttua 7.3.1940 (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3). Rapola ja Kalima eivät hyväksyneet käsikirjoitusta, Kettunen hyväksyi. Päätöstä teoksen painatusluvasta lykättiin myöhemmäksi.

Rapolan lausunto oli entistä lyhyempi ja napakampi (n. 1,5 sivua):

– a) että lehtori Rytkösen käsikirjoitus on *aivan olennaisesti sama tutkimuskoe*, jolta Osasto viime vuonna epäsi painatusluvan – b) että eräät poistot ja käsikirjoitukseen tehdyt muutokset merkitsevät vain epäolennaista parannusta, koska niiden vastapainoksi nyt on tullut suoranaisiksi systeemiksi kehitetty ja hallitsevaan asemaan saatettu *epäkriitillinen ”juu[ri-] ja suffiksiteoria”*, jonka perusteet *o[vat] kestävämmät*, ja c) että lausuntoni lopputulos on va[ra]uksitta kielteinen (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite A, s. 255–256, kursivointi MH).

Vastaavasti Kettunen kirjoitti (3,5 sivua):

Käsikirjoitus on ”parannettu laitos” samaa tutkimusta, joka viime lukukaudella oli Osastossa käsiteltävänä ja jota Osasto ei hyväksynyt väitöskirjana julaistavaksi. Sen jälkeen on tutkimukseen *kirjoitettu pitkähkö ja ylen tärkeä ”Johdanto” sekä ”Loppukatsaus”*, sitä *on täydennetty* kartoilla, *osia on kirjoitettu uudestaan* – – – Silloisessa muodossaan työ tuntui puolivalmiilta, tässä on meillä edessämme kaunis kokonaisuus, tosin yhä edelleen melkoisen erikoislaatuinen mutta kuitenkin *sellainen, johon voi suhtautua vakavasti*. – – Metodia vastaan voidaan kyllä tehdä muistutuksia, mutta *tuskin sitä voi[daan] vakavasti epäilläkään ’epätieteelliseksi’*. – – Omasta puolestani hyväksyn sen väitöskirjana esi[tet]täväksi. (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite B, s. 257, 260, kursivointi MH.)

Näkyi, että asiantuntijain arviot olivat jälleen keskeisiltä osiltaan ristiriitaisia ja jopa erilinjaisempia kuin ensimmäisellä kierroksella: Rapola ei tunnustanut eroa edelliseen versioon, Kettunen jo selvästi tunnusti. Rapola piti metodia hylättävänä, Kettunen ei, vaan oikeastaan korotti jälleen vallitsevan paradigman vastaista ääntään: ” – ei Setälä näitä teorioittensa – ne kun olivat vain ’vorläufige mitteilungeja’ – ristiriitaisuuksia koskaan oikein seliteltyt, ja oppilaat näkyvät yhä pitävän kiinni tuosta ensin opitusta (tässä tapauksessa Ojansuu) ovat saaneet koettaa teorioida ristiriitaisuuksia pois parhaansa mukaan – –” (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite B, s. 257). Kettunen piti perusteltuna sitä, että *tm*-tutkimuksessa luovuttiin kategorisista äänne muutoksista ja astevaihtelusta, kun ei kerran näin vaihtelevaa aineistoa voinut niillä selittää. Hän piti kuitenkin haastavana aineiston luonnetta ja kritisoi Rytköstä siitä, että tämä kieltää tällaisten sanojen ”tilapäisluon[te]isuuden tahi paremmin sanoen kieltää sen individuali-

sen luomisprosessin, joka tämäntapaisten sanojen historiassa usein – on aivan ilmeinen”. Samoin tekijän olisi myönnettävä, että tällaiset sanat ovat pääasiallisesti ahtaita paikallisuuksia, vaikka hän toisinaan koettaa uskotella niiden voivan olla vanhaakin perua. (Mts. 258–259.)

Kalima (3 sivua) päätyi samanmoiseen loppuponteen kuin Rapola. Lisäksi hän toteaa Rytkösen liioittelevan slaavilaisperäisyyden (tai venäjän) vaikutusta *tm*-sanoissa: ”Yleensä tekijä näkee slaavilaista vaikutusta liian paljon”, muttei Kaliman mukaan sentään painatusluvan epäämiseen asti (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite C, s. 261–262).⁶ Lisäksi Kalima esittää, ja nyt mielestäni Rytkösen pyrinnön taustaa ratkaisevasti avaten:

Ymmärrän tutkimuksen niin, ettei se s[uin]kaan ole varsinaisessa mielessä äännehistoriallinen ja ettei sitä ole otettava tältä ka[n]nalta, vaikka ulkonaisena lähtökohdiana o[n] eräs äännehistoriallinen seikka, jota esity[s] pitkin matkaa sivuaa. Pääasiana – on eräs ehkä ensi kertaa esillä oleva kysymys, äännesymbolistiset suffiksit ja niiden muodostamat järjestelmät. Kysymys on siitä, on[ko] sellainen systeemi, jonka tekijä olettaa esiintyvän eräissä kielen ekspressiivisissä sanoiss[a] todellisuuteen perustuva vai pelkkää kuvitelma[a]. (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite C, s. 262.)

Kalima ei halua kieltää, etteikö Rytkösen kuvaamaa systeemiä voisi periaatteessa olla, mutta tekijä ei ole ”esittänyt vielä mitään varmasti vakuuttavaa”. Pakotta herää kysymys, mikä olisi ollut se todellisuus, jota Kalima työn taustaksi olisi vaatinut. Joka tapauksessa loppupäätelmä on se, että *tm*-tutkimus tarjoaa liian vähän ”varmoja tuloksia”, jotta väitöskirja voitaisiin hyväksyä. (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite C, s. 263–263.)

2.4 Tulkinta *tm*-tutkimuksen ideasta

On syytä selostaa Rytkösen kuvauksen metodista otetta. On kuitenkin teroitettava, että nykylukijalla ei ole käytössään *tm*-tutkimuksen osastossa käyneitä käsikirjoituksia vaan ainoastaan edellisten pohjalta muokattu omakustanne (Rytkönen 1940a). Kuitenkin toisen kierroksen aikaisten lausuntojen käsikirjoituksen rakennetta ja sisältöä koskevien luonnehdintojen perusteella voi päätellä, että omakustanne ei olennaisilta osiltaan eroa toisesta käsikirjoitusversiosta: *tm*-tutkimuksessa on pitkä johdanto, tiivis loppukatsaus ja näiden väliin on sijoitettu 23 vaihtelevan pituista aineistonkäsittelylukua erilaisten *tm*-aineksisten sana-alkujen alle (esim. mts. 102–109 *hutm*-, jossa käsitellään muun muassa sanat *hutmakko*, *hutvelo*, *huhmata*, *huimia* ym.). Teoksessa ei ole lausunnoissa mainittuja kartoja, ei työtä taustoittavaa esipuhetta eikä kokoavaa lähde luetteloa. Lisäksi on tehty joitain poistoja ja korjauksia kritiikin perusteella sekä lisätty avointa vastakritiikkiä (esim. mts. 38–43, 74, 82).

6. Tätä on hankala arvioida; *tm*-tutkimuksen omakustanneversiossa Rytkönen toteaa esimerkiksi, että ei ”tunneta ainoatakaan varmaa tapausta, jossa suomen *tm* olisi saatu suoraan venäjältä” (1940a: 10; koloratiivisanoista ja venäläisperäisyydestä ks. Jarva 2003).

tm-tutkimuksen kirjoitustyyli on kautta linjan melko hajanainen ja katkelmallinen, mistä aiheellisesti kritisoitiin. Tämä näkyy esimerkiksi siten, että keskellä ratkaisevan tärkeää teoreettista osuutta poiketaan punnitsemaan suomen *tihkua*- ja lapin *diškot*-sanojen etymologista yhteenkuuluvuutta (Rytkönen 1940a: 16). Huomio ei näin aina kunnolla kiinnity rönstyilevässä aineistossa. Perusajatus ei pääse johdonmukaisesti rakentumaan siksikään, että pitkässä johdannossa ei ole jäsentäviä alaotsikoita, vaan lukijalta vaaditaan erityistä tarkkuutta. Taulukossa 1 näkyy kuitenkin johdannon jäsenyys tulkitsemanani. Paikoin ajatusten johtelukin on uskaliaasta, esimerkiksi sanojen *pitkä* ja *pitää* identtisen *pit*-osan etymologinen yhdistäminen (mts. 17).

Taulukko 1.
tm-tutkimuksen johdannon temaattinen jäsenyys.

Sivut	Pykälät	Aihe
5–7	§ 1–2	Mitä <i>tm</i> -sanoja aiemmin oli tutkittu?
7–12	§ 3–20	Miten <i>tm</i> -sanojen ja rinnakkaismuotojen äänteellistä vaihtelua oli aiemmin selitetty?
12–21	§ 21–37	Rytkösen johto-opillisen ”juuri-” ja suffiksijärjestelmän perusteet
22–25	§ 38–45	koloratiivisten sanojen ja ”juurien” äänteellisestä vaihtelusta ja äänneäilyydestä
25–28	§ 46–50	koloratiivisten sanojen alustavat päämerkitysryhmät
29–33	§ 51–61	Rytkösen johto-opillisen järjestelmän suffikseista
33–38	§ 62–72	interjektioista
38–44	§ 73–76	koloratiivisen sanaston tutkimusilmapiiristä ja etymologiointi-mahdollisuuksista (vastakritiikkiä)
44–49	§ 77–84	Rytkösen omia etymologiointeja (suomi–viro, vepsä, komi, lappi)
49–78	§ 85–132	koloratiivisanon semantiikasta ja merkityskehityksistä seikka-peräisemmin
78–82	§ 133–139	loppusanat: vastakritiikkiä ja tiivistys ”juurista”

Rytkönen (1940a) tuli kuitenkin alustavasti hahmotelleeksi järjestelmää, jossa toisiaan äänteellisesti ja semanttisesti lähellä olevat koloratiivisten lekseemien sarjat muodostavat ”juurista” ja suffikseista rakentuvan systeemin.⁷ Asetelma 1 (seur. sivulla) kuvaa soveltaen tulkintaani *tm*-tutkimuksen johdannossa esitellyn järjestelmän periaatteista (ks. erit. mts. 12–21).

7. Rytkönen käytti *juuri*-termin ympärillä lainausmerkkejä, joita en jatkossa käytä. Koposen (1998) myötä vuoden 2001 *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä (numerot 1–5) käydään keskustelua juuren käsitteestä ja etymologian metodista yleisesti.

lit. Yhtä kaikki periaate esittää juuret eri tason abstraktioina on mahdollinen (esim. *Cuh-* ja *Cut-* → *CuC-*). Abstraktimmat juuret kuvaavat ennen kaikkea koloratiivisen sanaston yleisiä rakenneperiaatteita ja yhteistä merkitystä korkeintaan jossain väljässä mielessä (esim. onomatopoeettisuus tai affektisuus). Vähemmän abstrakteissa juurissa yhteinen merkitys on spesifimpää ja sanan kuuluminen johonkin juureen on ratkaistu semanttisesti. Esimerkiksi juuren *tVh-* alla ovat sanat *tihmiä*, *tihniä*, *tohnottaa*, *tohrottaa*, joissa kaikissa merkitys liittyy sateeseen tai yleisemmin veden tihkumiseen tai heurumiseen (V = vokaali). Rytkösellä juuren käsite koski nimenomaan koloratiivista sanastoa, vaikka hän pohtii siellä täällä joidenkin ei-koloratiivistenkin sanojen mahdollista onomatopoeettista alkuperää. Toisekseen muodollinen vaihtelu voi selittyä muun muassa erilaisista äännesymbolisista suffikseista, kontaminaatioista (esim. *huhahtaa* + *humahtaa* = *huhmahtaa*) ja analogioista. Koloratiivisanoja koskevia äännelajeja Rytkönen ei tunne (1940a: 24–25).

Koloratiivisten juurien ja sanojen merkityksen (semologian) Rytkönen (1940a: 25–26, 60–61) rakensi metonymian ja metaforan käsitteiden varaan. Havainnollinen on hänen keksimänsä esimerkkinä **komo*: sillä voi olla itse kumean äänen, äänen kantajan, ääntä tuottavan toiminnan (*nomen actionis*) tai toiminnan tuloksen (*nomen acti*) merkitys. Auditiiviselta ja auditiivis-motoriselta merkitysalueelta voidaan siirtyä visuaaliselle alueelle. Kielikuvallisuus väljentää merkitysmahdollisuuksia entisestäään: **komo* voisi tarkoittaa esimerkiksi jomottavaa kipua, luonteen laatua tai vaikka voimakasta hajua. Johtimilla merkityksiä voidaan vielä hienosäätää sanaluokkien sisällä.

Tällainen koloratiivisanaston järjestyminen *tm*-tutkimuksessa oli hahmollaan, vaikkakaan ei huippuunsa artikuloituna. Rytkönen (1940a: 21) osoitti itsekkin suhteellisuudentajua todetessaan, että voi olla mahdotonta iätä järjestelmän kaikkia yksittäisiä sanoja tai osoittaa vedenpitävästi, milloin sana on syntynyt johtoteitse, milloin analogian tai kontaminaation tuloksena. Järjestelmän periaatteellinen ymmärtäminen ja kehittäminen olivat etusijalla. Vallitsevan kielihistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta huomionarvoisimpia vertauskohteita Rytkösen kuvausyritykselle olivat *tm*-sanaston koko, yksittäisten *tm*-sanojen etymologointi, *juuri*-käsite, äännelaillisuus ja astevaihtelu.

Rytkösen koloratiivisanastoa koskevan juuri- ja suffiksijärjestelmän idean tulkitseminen on keskeisintä niin *tm*-tutkimuksen itsensä kuin sitä koskeneen asiantuntijakritiikin ymmärtämisen kannalta. Edelliseen liittyy vielä jälkikäteen arviointi siitä, millaiseen teoreettiseen taustaan tutkimus olisi ehkä voinut olla hedelmällistä kiinnittää (ks. lukua 4). Kaliman lausunnossaan (ks. s. 332) esittämä tulkinta tutkimuksen selvästä synkronisesta luonteesta seuraa Rytkösen omaakin ajattelua. Hän nimittäin toteaa *tm*-tutkimuksessa, että lähisyronymisten sanojen ”[v]aihtelulla ei tämmöisissä tapauksissa ole kuitenkaan mitään tekemistä äännehistoriallisten tekijäin kanssa. Sen synnyn selitys siirtyy äännehistoriasta johto- ja struktuuriopin puolelle” (1940a: 13). Tämän pisti myös Kettunen merkille: ”Erikoista maist. Rytkösen tutkimusmenetelmälle on se, että hän käyttää rohkeasti johto-oppia selityksissään” (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite B, s. 259, harvennus poistettu). Kettunen pitää tätä periaatteessa oikeana suuntana, mutta esittää myös kritiikkiä todetessaan, että lukuisien johdintyyppien tarkan erottelun sijasta tekijä olisi voinut korostaa tällaisten sanojen muuntelun

taustalla vaikuttavaa mukautumista olemassa oleviin sanatyyppeihin ja niiden tavoitte-
lua. Tällöin ”tuloksena on vain äänteellinen erikoisuus sitä psykologista erikoistarvetta
varten, joka tällaisissa muodosteluissa on kielellisen luomistyön määrännyt”. (Mp.,
harvennus poistettu.)

tm-tutkimus on luonteeltaan sekä synkroninen että diakroninen, eikä Rytkönen ar-
vioni mukaan pitänyt näitä puolia argumentaatioissaan käsitteellisesti riittävän selvästi
erossa toisistaan. Se hankaloittaa muutenkin rönsyilevien aineistoesimerkkien runsau-
dessa metodisen kokonaiskuvan hahmottamista. Aikansa tuotteena työ kuitenkin kuin
luonnostaan motivoitui äännehistoriallisesti; sen mukaiseen taustaan se kirjoitettiin
ja niin sitä arvioitiin. Rytkönen kehysti tutkimuksensa aikaisemman äännehistorial-
lisen tutkimusperinteen tätä sanastoa koskevilla tuloksilla ja irrottautui äännehistori-
an kurinalaisista periaatteista, erityisesti astevaihteluteoriasta ja äännelaeista, mistä
”auktoriteettiuskoon” perustuvien käsitysten hylkäämisestä Kettunen häntä – nyt voi
jo sanoa – tyyppilliseen tapaansa kiittelikin (1940a: 12, 24, 81, 184; esim. HYKAHKOSPK
7.3.1940 § 3, liite B, s. 259; myös Penttilä 1940: 251–252). Voi kysyä, missä määrin Ket-
tunen jopa toimi Rytköselä ohjelmallisen paradigmakeiättämisen mallina.

Lisäksi vaikka työssä ei ole juurikaan tarkkoja sanasta sanaan -etymologioita kro-
nologisine suhteineen, kuten perinteinen metodi edellyttäisi, lähtee Rytkönen siitä
ajatuksesta, että samaan juureen kiinnittyvien sanojen lähtökohtana on ollut tyyppi-
llisesti jokin onomatopoeettinen merkitys, josta muut merkitykset juontuvat (ks. 1940a:
56–77). Tämä esitystapa oli periaatteeltaan samanlaista kuin Lauri Hakulisen väitös-
kirjassa (1933a): historioiva ote näkyi merkitysten suhteellisena kronologiana ja se-
manttisina siirtyminä. Kalima tosin kielsi, että esimerkiksi sanoilla *kohmu* ’kömpelö
olento’ ja *kohmu* ’ahmatti, näpistelijä’ olisi jokin yhdistävä merkitys, jota etymologointi
aina vaatii. Jos taas onkin jokin semanttisesti yhtenäinen sarja, kuten *lihva*, *lisma*, *lisva*
’vesikasvi, limainen, märkä’, niin sen voi rikkoa lainasana, kuten *lisva* ’nauriin naatti’
venäjistä. (HYKAHKOSPK 7.3.1940 § 3, liite C, s. 263.) Rytkönen totesi, ettei Kalima
ollut ymmärtänyt hänen merkityso pillista (metonymiaan ja metaforaan perustuvaa)
kuvaustaan ja kuittasi kritiikin niin, että vaikka joissain yksittäisissä merkitysrinnas-
tuksissa olisikin virheitä, se ei voi kaataa koko perusidea (Rytkönen 1940a: 74, 77).

Selvimmän spekuloi va on Rytkösen ajatus esittämänsä järjestelmän iästä. Rytkönen
toteaa tulevansa ”esittämään materiaalia, joka oikeuttaa olettamaan, että tässä teok-
sessa hahmoteltu järjestelmä on esiintynyt jo kantasuomessa” (1940a: 21). Lähisuku-
kielten (suomen, karjalan, viron, vepsän) ja vielä lapin keskinäisen vertailun lisäksi
hän toi vertailuaineistoa aika ajoin myös komista (esim. mts. 93–94). Juuri tällaisten
sanaparalleelien esittäminen oli johdattelevinaan järjestelmää itämerensuomea edem-
mäs, vaikka yksittäisiä sanoja ei muun muassa analogioiden ja kontaminaatioiden
vuoksi kyettäisikään täsmällisesti ikäämään. Rytkösen mukaan on epävarmaa, onko
kantasuomessa ollut ainoatakaan nykyisistä tunnetuista *tm*-sanoista, mutta ”toiselta
puolen on vaikeata uskoa, ettei jo ammo in olisi ollut struktuuria (*kons.* +) *vok.*[aali]
+ *t* (tai *č*) |*m* - - olevia ilmauksia” (mts. 184). *tm*-tutkimuksen esittämän synkronisen
järjestelmän luonnosmaisuu s aiheutti epäilemättä diakronisen oletuksen liiallisen hy-
poteesimaisuuden, kun kontrasti etymologian totunnaiseen metodiin oli muutenkin
jo voimakas.

2.5 Toinen käsittelykierros jatkuu: juuret on kitkettävä

Edellisten lausuntojen valossa *tm*-tutkimus koki jyrkkää vastustusta. Erityisesti Rapola oli kaiken aikaa epäilyttänyt koko juuri-ajattelu. Osasto jatkoi työn käsittelyä 6.4.1940. Rapolan lisäksi ehkä hieman yllättäen myös kotimaisen kirjallisuuden professori Viljo Tarkiainen antoi lausuntonsa. Muita lausunnonantajia ei ollut.

Rapolan kolmannessa lausunnossa (vajaa kaksi sivua) on sellainen erikoinen yksityiskohta, että se on päivätty kirjoitetuksi jo 2.11.1939 eli heti noin puolitoista kuukautta sen jälkeen, kun Rytkönen toimitti *tm*-tutkimuksensa toiselle arviointikierrokselle eli 16.9.1939. Kyseessä on siis sama lausunto, joka Rapolan edellisen, siis 26.2.1940 päivätyn lausunnon mukaan oli tuolloin hänen omin sanoin ”saavuttamattomissa”. Jotenkin tällainen menettely antaa Rapolan motiivista kuvan, jossa olennaisempaa oli päästä hankalaksi osoittautuvasta tutkimuksesta eroon kuin vaivautua laatimaan siitä tieteen pelisääntöjen mukaista, perinpohjaista ja ehkä lopulta tutkimusta edistävääkin kritiikkiä. Tässä uusvanhassa lausunnossaan Rapola erittelee hieman Rytkösen käsikirjoitukseen tekemiä muutoksia ja samalla toteaa, että ne eivät muuta kokonaistilannetta mitenkään ratkaisevasti aikaisemmasta. Tämä oli riidoin Kettusen tekemien vastaavien havaintojen kanssa (ks. s. 331). Sen sijaan hän toteaa tutunlaisesti, että ”leht. Rytkönen on laatimassaan johdannossa entistä selvemmin paljastanut sen, mikä hänen tutkimuksessaan on periaatteellisesti arveluttavaa: hän operoi ensiksikin ”juurilla”, joita kriittinen tutkimus ei voi olla leimaamatta arvottomiksi fiktioiksi, toiseksi ”juuri- ja suffiksiteorialla”, joka rakentaa mielivaltaisille analyyseille ja konstruktoille, virhepäätelmille ja hypoteesista hypoteesiin johtelevalle muka-todistelulle” (HYKAH-KOSPK 6.4.1940 § 4, Litt. Rapo, s. 309, kursivointi MH). Tätä seurasi muutamia näytettä käsikirjoituksesta. Kanta pysyi: ei painatuslupaa.

Rapolan toistuvassa juurien vieroksunnassa on fennistiikan historiaa tuntevalle jostain tuttua. Setälän kirjoitus *Nykyaikuisen kielentutkimuksen Periaatteista* (1891), jonka keskeisenä tarkoituksena oli toisaalta esitellä tiiviisti kirjoittajansa suodattamana näkemyksiä nuogrammaattisesta suuntauksesta ja toisaalta toimia kiistakirjoituksena Setälän ja Genetzin professuurikilvassa (mm. Karlsson 2000: 22–24; 2001: 43–44; Vares & Häkkinen 2001: 111–123; Kelomäki 2009: 18–28), sisälsi muun muassa seuraavan ohjeen:

”Juurista” ja ”vartaloista” me tätä nykyä puhumme niin vähän kuin mahdollista. Me myönnämme että indoeurooppalaisen (ja samoin suomalais-ugrilaisen) alkukielen takana on ollut kieli, joka ei tuntenut mitään taivutusta, ja jonka sanat siis olivat vain ”vartaloita” ja ”juuria”, mutta tämä kieli on elänyt äärettömän kaukaisena aikana. Sekä indoeurooppalainen että suomalais-ugrilainen alkukieli olivat kieliä, joissa oli valmis taivutus, ja jotka jo edellyttävät pitkän pitkää kehitystä ”juuri”-kannasta. Tämmöinen ”juuri”-kanta on meistä niin kaukana, ettemme yleensä nykyisen tutkimuksen aseilla voi sinne tunkeutua, emmekä siis voi tietää mitään näiden juurten muodosta, emme edes, olivatko ne yksi- vai useampitavuisia. Kun siis yksityiskielissä tuodaan esiin ”juuria”, niin ne eivät ole muuta kuin abstraktiooneja, joilla ei ole mitään tieteellistä arvoa, ja joiden käyttämistä voi puolustaa ainoastaan siinä tapauksessa, että siitä on jotakin käytännöllistä mukavuutta. (Setälä 1891: 9.)

Setälälle juuret eivät olleet positiivisia konkreettisesti havaittavia kielenyksiköitä, kuten lauseet ja sanat, vaan ne (ja vartalo-käsite) ”kuvaavat ainoastaan tutkijain mieliteitä sanojen kokoonpanosta – –” (1891: 9–10; ks. myös E. Itkonen 1950: 40–42). Myös Setälän (mt.) uudistettu versio oli tällä kannalla (1921: 10–12). Morfeemin ja alomorfien käsitteitä ei tuolloin tunnettu fennistiikassa tai fennougristiikassa. Arviossaan *tm*-tutkimuksesta Penttilä (1940: 253) arvelikin *juuri*-termin olleen Rapolalle vastenmielinen sana (myös Kelomäki 2009: 23–24, alav. 15). Rapolan oma juuri-kritiikki on niin lakonista, että sen perusteluja on pakko hakea juuri Setälältä (1891, 1921): Ensinnä juuret ovat abstraktioina spekulatiivisia ja siksi hylättäviä. Toiseksi juuret viittaavat alkuperään, ja Rapolan luenta *tm*-tutkimuksesta on lähtökohtaisesti diakroninen, vaikka Rytkösen juuri- ja suffiksoteoria ei juuri tältä osin ole yksiselitteinen (ks. edellä s. 336 sekä luku 4).⁹

Rapolan lausunnot *tm*-tutkimuksesta ovat lyhydessään paljastavia. Tuskin perusteellinen arvio väitöstutkimuksesta voi olla kahta käsin kirjoitettua sivua. Kuitenkin näinkin eksplisiittinen tukeutuminen Setälään yhä auktoriteettina saattaa vahvistaa sitä mielikuvaa, jota alun perin Paavo Ravilasta esitettyä voi tässä yhteydessä sovitella myös Rapolaan jonkinlaisena setäläläisen perinteen portinvartijana (ks. A. Hakulinen 1993: 23–24). Asian voi nähdä näin tai sitten toisinkin (ks. lukua 3.4). Yhtä kaikki Setälän eläessä Rapola oli kuitenkin ilmeisesti pitänyt tähän turvalliseksi katsomaansa etäisyyttä (ks. Räisänen 2001) eikä ollut esimerkiksi Heikki Ojansuun tapaan Setälän peukalon alla (ks. Karlsson 2000: 189–201; vrt. Karhuaho 2007: 88).

2.6 Tarkiaisen sovittelu ja Rytkösen peruutus

Rytkösen tutkimuksen toisen käsittelykierroksen lausunnonantajana Tarkiaisen on sikäli yllättävä, että yleensä historiallis-kielitieteellisen osaston tieteenalakohtaisissa asioissa lähitieteidenkin edustajat tyytyivät korkeintaan äänestämään jonkun asiaa tunteavamman vanavedessä ja pitäytyivät mahdollisissa lausunnoissaan yleisellä tasolla. Tarkiaisen osanotolle on pätevä syynsä. Ennen siirtymistään kokonaan kirjallisuuden tutkimuksen puolelle Kivi-tutkijaksi hän ehti aloittaa uransa Setälän oppilaana ja laati ensimmäistä tämän deskription mukaista dialektologista tutkimusta syntymäpitäjänsä Juvan murteesta (V. Tarkiaisen 1903; Ojansuu 1903; K. Tarkiaisen 1987: 43–62). Tämän tutkimuksen sanahakemistossa on runsaasti koloratiivistakin sanastoa (ks. ”Oudoimpien sanojen selityksiä”, V. Tarkiaisen 1903: 127–132), mikä varmasti Tarkiaiselle oli hyvin tuttua (ks. K. Tarkiaisen mts. 46). Konkreettisempi kytkeä Rytkösen tutkimuk-

9. Tulkinta Rytkösen juuri-käsityksestä on samalla tavoin ambivalentti kuin Korhosen (1986: 119–120) mainitsemat Genetzin aikaisemmin *Kuollan lapin murteiden sanakirjassa* (1891) esittämät lekseemien pohja- tai juurimuodot (”Grundform”). Setälästä (1891) kumpuava juurten vieroksunta palautuu Otto Donnerin 1870- ja 80-lukujen keskenjääneeseen sanakirjahankkeeseen *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-ugrischen Sprachen*, jossa Donner indoeurooppalaisen tutkimuksen mallin mukaan rekonstruoi suomalais-ugrilaiseen kantakieleen yksitavuisia abstrakteja juuria. Työ oli kestävämmällä pohjalla. (Korhonen 1986: 100–101; Stipa 1990: 322–323.) Kiitän huomiosta nimetöntä arvioijaa. Silti esimerkiksi Setälä vielä suffiksietymologioissaan (1886) ja Paasonen uralilaisessa äännehistoriassaan (1917) käyttää useissa kohdin abstraktin vokaalilähteen merkkinä kirjainta **ß**, jota Setälä (mt.) luonnehtii ”ein unbeslimmbarer ursprünglicher Vokal!”.

siin syntyi kuitenkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimiehenä, kun Rytkönen piti seurassa 1.4.1936 esitelmän *tm*-sanaston murrelevikistä (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Keskustelemukset 1936–1937* § 14). Tarkiainen oli tuon kokouksen puheenjohtajana, ja paikalla oli parisenkymmentä muuta kuulijaa.¹⁰

Tarkiaisella oli siis asiaa koskevaa tietämystä. Lausunnossaan (4 sivua) hän toteaa Rytkösen kuvaustavan olevan innovatiivinen, mutta koska koloratiivinen sanasto on merkitykseltään niin häilyväistä, jättävät Rytkösen merkitysselitykset toisinaan toivomisen varaa (HYKAHKOSPK 6.4.1940 § 4, Litt. Tarkka, s. 311–312). Kuten Rapola ja Kettunen, myös Tarkiainen kiinnittää kriittistä huomiota tutkitun sanaston kieli-psykologisesti relevanttiin taustaan:

Tekijä on – – tyytynyt liian niukkaan asian periaatteelliseen kielipsykologiseen selvittelyyn, johon luullakseni mm. eräiden neekeri- ja intiaanikielten onomatopoeettisuutta ja deskriptiivisyyttä koskevat tutkimukset (Lévy-Bruhlin mainitsemat) olisivat voineet antaa hänelle hedelmällisempiä herätteitä kuin tähänastinen suom-ugrilainen [ja/tai] indogermaaninen kielentutkimus (mts. 312).

Sosiologi-antropologi Lucien Lévy-Bruhlin keskeinen ajatus oli, että on olemassa kahdenlaista kollektiivista ajattelua, primitiivistä ja ”esiloogista” sekä rationaalista ja sivistynyttä (esim. 1926 [1910], 1930 [1927]). Ne väitteet, joita Rytkösen kriitikot hänen mukaansa (esim. 1940a: 40–41, alav. 3) esittävät tätä sanastoa käyttävistä savolaisista, edustivat kotimaista, heimojakoon perustuvaa versiota siitä etnosentrisyydestä, joka sai Euroopassa virtaa muun muassa Lévy-Bruhlin ja Gustave Le Bonin tarkoituksellisuudesta tulkinasta (ks. Tainio 1995: 440–441; Leiwo 1999: 76–79). Lévy-Bruhlilla (1926: 139–142 [1910: 183–187]) on esimerkkejä ewen kielen äännemaalailusta (*Lautbilder*), jossa menemistä merkitsevän *zo*-verbin kanssa voi esiintyä erilaisia deskriptiivisiä liikkumista kuvaavia adverbjeja (esim. *zo dziadzia* ’mennä voimalla, energisesti’).¹¹

Vaikka Rytkönen ei vielä *tm*-tutkimustaan kiinnittänyt relevanttiin kansainväliseen tutkimukseen, näki Tarkiainen sen olevan lupaava työ sellaisenaan:

– – *tm*:llisten sanojen mukautuminen vanhastaan kielessä oleviin analogisiin äänne- ja muotokategorioihin [juuriin?] sekä sijoittuminen niiden avulla hahmotettaviin merkitystehtäviin ansaitsee mielestäni täyden huomion, sillä se viitoittaa uuden tien tämän laatuisten sanojen alkuperän tutkimukselle ja johtaa meillä

10. Kyseinen pöytäkirjamerkintä kuuluu: ”Maisteri Ahti Rytkönen piti esitelmän konsonanttityhtymän *tm* sanamaantieteestä”. Ei käy ilmi, ketkä esitelmää olivat kuulemassa, eikä itse esitelmä tiettävästi ole säilynyt. SKS:n esimiehenä Tarkiainen toimi vuosina 1934–1946. Myös Kotikielen Seuran vuosikertomuksista käy ilmi, että Rytkönen esitelmöi väitöstutkimukseen liittyvistä aiheista seuran kokouksissa 7.12.1934, 14.2.1935 ja 5.12.1935.

11. Rytkönen (1949), jonka otsikko *Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa* on harhaanjohtava, on tässä mainitsemisen arvoinen. Jo sen ensimmäisellä sivulla (mts. 7) viitataan muun muassa Lévy-Bruhlin mainitseman Diedrich Westermannin ewe-tutkimuksiin. Kyseistä teosta voi – ihan sen erheistä riippumattakin – pitää ensimmäisenä suomenkielisenä kielityypologisena tutkimuksena. Siinä kuvataan äännesymboliikkaa toisilleen sukua olemattomia kieliä vertailemalla. Tarvetta kielityypologiselle tutkimukselle oli L. Hakulinen (1933c: 225; 1946: 344) jo aiemmin ehtinyt peräänkuuluttaa.

tavanomaisen äännehistoriallisen tutkimusmenetelmän laajentamiseen (HYKAHKOSPK 6.4.1940 § 4, Litt. Tarkka, s. 312–313).

Tarkiainen piti jakoa juuriin ja suffikseihin hyväksyttävänä. Tämän sanaston verusominen on osoitus ”tilapäisestä mieliteosta” tuoda ”jonkin enemmän tai vähemmän epäolennaisen puolen peruskäsitteen laadun määräykseksi” (mp.). Tällainen voi hänen mukaansa kertoa jotain uutta kielen taustalla vaikuttavista periaatteista, jotka perustuvat johonkin muuhun ”kuin nuogrammaatikkojen yksipuolisesti tehostamiin ”äännelakeihin”. Tarkiaisen mukaan *tm*-tutkimuksesta pilkisti sellainen ”periaatteellisesti uusi näkemys – vaikkei ehkä täysin kirkastuneena ja riittävästi perusteltuna – ja sitä puolestani olisin taipuvainen pitämään tämän tutkimuksen suurimpana eteenpäin viittaavana ansiona”. (Mts. 314.)

Harkinnan lisäksi Tarkiainen on lausuntonsa loppupuolella myös sovitteleva:

Kun lisäksi otetaan huomioon, että teok[sen] käsikirjoitus on poikkeuksellisten olojen vuoksi viipynyt ta[r]kastajien käsissä aivan lukuvuoden lopulle ja *ettei sen kirjo[it]taja maanpuolustustoimensa vuoksi varmaankaan ole saan[ut] siitä lähiaikoina / saane neuvotella heidän kanssaan vielä mahdollisista lopullisista korjauksista, katsoisin puolestani kohtuulliseksi, ettei – mikäli väitöskirjaa ei voida nytkään hyväksyä painettav[aksi –] tekijän ilmeistä tutkijanintoa ja minusta oikealta näyttävää suuntautumista masennettaisi uudella hylkäystuomiolla, vaan että asia pantaisiin pöydälle vaikkapa yli kesän ja että hänelle suotaisiin tilaisuus tu[tus]tua esitettyihin muistutuksiin ja tehdä niiden johdos[ta] vielä tarpeelliseksi huomaamansa korjaukset ja viimeistelyt, joten asia sitten toivottavasti saisi uu[den?] ratkaisun: –. (HYKAHKOSPK 6.4.1940 § 4, Litt. Tarkka, s. 314, kursivointi MH.)*

Tarkiaisen vetoomusta voi sota-ajan huomioon ottaen pitää asianmukaisena. Talvisodan aikaisissa ja jälkeisissä poikkeusoloissa yliopistokaan ei toiminut normaalisti (ks. tarkemmin Kaarninen 2006). Syntyy vaikutelma, että Rytkösellä ei ollut mahdollisuutta korjausten tekoon rauhassa. Varsinkin Rapolan lausunnoissa tuntuu korostuvan pikemmin hallinnollinen vaikuttaminen *tm*-tutkimuksen kohtaloon osaston päätöksenteossa kuin työtä koskeva rakentava kritiikki. Tarkiainen ehkä edusti puolueetonta osapuolta, ainakin asia jäi pöydälle.

Rytkönen kuitenkin syystä tai toisesta keskeytti arviointiprosessin 20.4.1940 dekaanille, professori Arthur Långforsille (romanisti) osoitetulla peruutuksellaan. Se päätti *tm*-tutkimuksen vaiheet väitöskäsikirjoituksena, ja Rytkönen julkaisi tutkimuksensa omakustanteena. Rytkönen pyysi lähettämään käsikirjoituksen Aarni Penttilälle, joka toimi tuolloin *Virittäjän* toimituksessa. Penttilä julkaisi pian oman arvionsa ja puolustuksensa *tm*-tutkimuksesta (Penttilä 1940: 246–253). Hän muun muassa arvioi *tm*-tutkimuksen lausunnonantajien Rapolan ja Kaliman väitteiden pätevyyttä ja totesi omalta osaltaan Rytkösen juuriin ja suffikseihin perustuvan kuvausmetodin aivan kelvolliseksi (mas. 252–253).

3 Tieteensosiologista taustaa: ihmisiä, asemia, asenteita

Edellä olen käsitellyt *tm*-tutkimuksen käsikirjoituksen vaiheet ja tutkimuksen keskeistä sisältöä. *tm*-tutkimusta ja Rytkösen tapausta on kuitenkin perusteltua yrittää suhteuttaa myös aikansa historialliseen ja sosiaaliseen kontekstiin fennistiikassa. Tällöin olennaisia asioita ovat Rytkösen sosiaaliset verkostot, joita käsittelem seuraavaksi.

3.1 Kirjeenvaihtoa

Rytkösen lakonisessa peruutuksessa pistää silmään väite harhaanjohtamisesta. Osastokäsittelyn loppuvaiheessa keväällä 1940 käytiin kirjeenvaihtoa Kettusen, Penttilän ja Rytkösen kesken *tm*-tutkimuksen tilanteesta. Kirjeessään Penttilälle 26.3.1940 Kettunen selostaa Rapolan ja Kaliman lausuntoja sekä omaakin kantaansa *tm*-tutkimukseen. Erityisesti astevaihteluteoriasta irtisanoutuminen saa taas kiitosta. Epävirallinen kanava irrottaa kielenkantojakin:

On surullista, että väitöskirjaksi ei enää kelpaa muuta kuin tuollainen karkea – anteeksi – ”persetyö”, jossa yläpäättä ei tarvita muuta kuin nimeksi ja sekin vähä vain vanhojen auktoriteettien jäljessä kulkemiseen. Ja omituista on myös, että kokonainen legio sanoja heitetään kategoriaan, jota ei voi muka tutkia muuta kuin ”psykologisesti”, ja kuitenkin sieltä nopitaan todistuskappaleita yhtenään, kun jotakin mieliteoriaa halutaan vahvistaa.

Hän jatkaa:

Nyt on siis Rytkösen päätettävä, ottaako väitöskirjansa takaisin vai antaako asian mennä viralliseen päätökseen. Se tulee mahdollisesti olemaan myönteinen, mutta hylkäämisen riski on vielä väittelyn jälkeen olemassa. Toivonen puuttui viime kokouksesta (oli ollut matkoilla), mutta hänestä lienee Rytköselle kaikista vähimmin tukea, niin että meidän alan miehet (Kalima niihin luettuna) ovat siis minua lukuunottamatta hylkäämisen kannalla.

Erikoista on, että mahdollisesti Rytkönen ei ollut itse tutustunut osaston toisen kieroksen lausuntoihin, sillä Kettunen vetoaa: ”Rytkösen pitäisi mielestäni ainakin tutustua annettuihin lausuntoihin, jotta itse voisi nähdä, mitä ne sisältävät.” Ehkä peruuttamis päätös syntyi häthätää muilta kuultujen puheiden perusteella.

Kettusen kirje päättyy huomiota kiinnittävästi: ”[m]inä tulen tietysti puolustamaan edelleenkin Rytköstä, mutta Rapola ja Kalima sekä Toivonen voivat tällä kertaa puhua ’asiantuntijoina’, koskapa he Sotavallan–Sovijärvenkin jupakassa herkesivät ihan korkealta kateederilta asiantuntijoiksi vastoin virallista ja todellista asiantuntemusta.” Mainittu tapaus viittaa Helsingin yliopiston fonetiikan ylimääräisen professorin täyttökuvioihin vuosina 1937–1939 (HYKA KVA III Ea 38, 1939/249). Tehtävää hakivat Arvo Sotavalta sekä Antti Sovijärvi. Sovijärvi valittiin. Äänestyksessä Kettunen oli enemmistön tapaan Sovijärven kannalla, mutta Kalima ja Rapola äänestivät Sotavaltaa.

Vaikka Sovijärven ja Sotavallan tapaus sinänsä on *tm*-tutkimuksen kannalta sivujuonne, se paljastaa kuitenkin jotain melko suppean tutkijapiirin sosiaaliin suhteisiin ja keskinäisiin asenteisiin liittyvistä asetelmista. Kettunen oli osittain hoitanut täyttöprosessin ajan fonetiikan professuuria, ja hakijoista Sovijärvi oli aloittanut tutkijanuransa fennougristina esimerkiksi juuri Kettusen opissa tutkimusavustajana (Kettunen 1960: 187). Sotavalta taas luultavasti näyttäytyi Rapolan ja Kaliman silmään edustavamalta foneetikolta äännehistorian kannalta, sillä tämä oli aikanaan ottanut osaa astevaihtelun laajuutta ja ikää koskevaan kirjoitteluun Heikki Paasosen opastamana (ks. esim. Karlsson 2000: 166–168; Vares & Häkkinen 2001: 273–283; Häkkinen 2008: 135–141). Sotavallan tuotannon teoreettisuus ei kuitenkaan nyt tuntunut haitanneen Rapolaa. Fonetikassa nähtiin ennen kaikkea äännehistorian aputiede.

Mikä tärkeintä, Kettunen kirjeessään tulkitsi tällaisten henkilöintrigien olleen vaikuttimena myös *tm*-tutkimuksen arvosteluissa, minkä Penttilä tuli välittäneeksi Rytköselle 30.3.1940 päivätyssä kirjeessään. Rytkönen oli jo epäillyt Kettusen ja Kaliman kantoja, mihin Penttilä totesi, että Kalima on ehkä ylipuhuttu fonetiikan täyttöprosessin yhteydessä, jolloin *tm*-tutkimuskin lienee ollut tapetilla. Penttilä myös toteaa, että vielä voi hyvinkin olla mahdollisuus saada painolupa. Kirje päättyy kitkerästi: ”Rapolan puheet ovat jatkuvasti paljasta peetä.”

Rytkönen ei siis ollut sentään aivan yksin. Penttilän (1940) arvion lisäksi *Virittäjässä* julkaistiin Kettusen (1941) Kotikielen Seuran puhe, jossa tämä epäsuorasti mutta tunnustettavasti viittasi Rytköseenkin: ”– meillä eräs itsepintainen nuori, velkainen tutkija, on saanut kokonaista kolme tutkimustaan julkaista omalla kustannuksellaan. – – Niissä ilmenee, sikäli kuin omasta puolestani kykenen asiaa arvostelemaan, uranuurtajan otteita ja koko yrityksessä uranuurtajan ikivanha tragiikka” (mts. 245, harvennus poistettu). Kettunen viittaa Rytkösen omakustanteisiin sarjassa *Kielentutkimuksen työmaalta*. Puheen julkaisemisen taustalla oli tuolloinen *Virittäjän* päätoimittaja, mikä käy ilmi Rytkösen ja Lauri Hakulisen kirjeenvaihdosta. Hakulinen kirjoittaa 25.10.1941:

Talvisodan jälkeisessä, epäsäännölliseen aikaan pidetyssä Kotikielen Seuran vuosikokouksessa K.[ettunen] avajaispuheessaan kosketteli Sinua, tosin nimeä mainitsematta, taaskin hyvin positiiviseen henkeen, minkä vuoksi pyysin häneltä puheen käsikirjoituksen ja julkaisin sen *Virittäjässä*. (Tästä julkaisemisesta olen myöhemmin saanut moitteita, samoin kuin melkein jokaisen, vuosien mittaan *Virittäjässä* julkaisemani Sinun kirjoituksesi johdosta.)

Esimerkiksi Hakulisen arvio (1931a) oli ollut erittäin positiivinen. Hakulisen kirjeessä kertoman valossa ei olekaan ihme, ettei Rytkönen vuoden 1940 jälkeen enää julkaissut tutkimuksiaan *Virittäjän* palstoilla, vaikka Hakulinen oli päätoimittaja ja Penttilä sekä Tarkiainenkin kuuluivat toimituskuntaan.

Rytkösen oma motiivi väitösprosessin keskeyttämiseen näkyy vain muutamista viitteistä. Osastoon lähetetyn varsinaisen peruutuksen lisäksi olen tavannut Rytkösen vain kerran myöhemmin viittaavan lyhyesti tähän, ja tällöinkin hän mainitsee saaneensa kirjeitse ennakkotietoa, ettei *tm*-tutkimus saisi painolupaa (1952: 31). Olivatko johtopäätökset liian hätäiset? Rytkösen oma epäluuloisuus näkyy esimerkiksi kirjeenvaih-

dossa milloin jonkun tutkijan suhtautumistavan tiedusteluna, milloin hylätyn stipendianomuksen perustelujen kyselynä. Käy ilmi, että jonkinlaista kahnausta on liittynyt jo työskentelyyn Sanakirjasäätiössä. Rytkönen oli yksi säätiön ahkerimmista murre-sanastajista ja kansankulttuurin antropologeista (esim. Vilkuna 1976: 15–19). Toisaalta Rytkönen on *tm*-tutkimuksen perusteella ja jälkeläistenkin luonnehtimana ollut yksityiskohdissa pedantti mutta synteesejä kaihtava. Korostuneen omanarvontuntoinen tutkija ei ole ehkä tinkinyt periaatteistaan silloinkaan, kun se olisi voinut olla eduksi (Antti Rytkönen & Kirsti Salminen suullisesti 18.1.2008; myös Leiwo 1999: 76–77). Tämän seurauksista Hakulinen sanailee kirjeessään osuvasti: ”Mitä arvosteluihin vielä tulee, olen itse, kun olen saanut pöksyilleni lingvistikista ulostelmistani, lohduttanut itseäni saksalaisten sananlaskulla: Die Tat ist alles, nichts der Ruhm.”

Jää arvailuksi, mikä oli viimein se Rytkösen oma ”idiosynkraattinen jäännös” (ks. Kelomäki 2009: 107) tai luonteenpiirre, joka ehkä ärsytti joitain. Tässä voi myös huomauttaa, että historiallis-kielitieteellisessä osastossa oli 1930-luvun lopussa useita väitöskäsikirjoituksia kriittisessä tarkastelussa ja väitöskirjojen laatuksiteerejä tiukennettiin (Karlsson 2009: 56). Yhtä kaikki myöhempien uravaiheiden valossa Rytkönessä on jotain samaa kuin Kettusessa. Siksi *tm*-tutkimuksen ja samalla ehkä Rytkösen sosiaalisen asemoitumisen kannalta on olennaista yrittää hahmottaa hänen suhdettaan eräisiin aikalaiskollegoihin ja heidän suhdettaan esimerkiksi vallitsevaan äännehistoriaan, sillä tällaisen taustan varassa voi yrittää jäsentää fennistiikan suhdeverkostoja ja ajankuvaa laajemminkin.

3.2 Rytkösen suhde Penttilään ja Penttilän taustoja

Rytkösen läheinen kytkös Penttilään syveni luonnollisesti työtoveruuden myötä Jyväskylän Kasvatusopillisessa Korkeakoulussa, johon Penttilä Nurmen (1984: 56) mukaan sai Rytkösen houkutelua suomen kielen lehtoriksi. *tm*-tutkimuksen aikaan kollegiaalisuus on ollut selvästi välitöntä. Ilmeisesti myöhemmin Rytkönen ei itse ollut ollut täysin tyytyväinen asemaansa, sillä luvattua itsenäistä tutkimusaikaa ja -puitteita ei oikein tuntunut järjestyvän (mts. 55). Kuitenkaan Penttilä tuskin koki vain kollegiaalisiksi velvollisuudekseen tukea Rytköstä, vaan hänen omat akateemiset kokemuksensa ja vastoinkäymisensä ovat mitä luultavimmin myös vaikuttaneet taustalla. Penttilä aloitti tieteellisen kirjoittelun jo 1920-luvun alkupuolella, ja hän ilmeisesti ajautui avoimeen konfrontaatioon auktoriteettien kanssa 1920-luvun loppupuolella ja sitten kunnolla 1930-luvulla (ks. tarkemmin E. Itkonen 1976: 30; Savijärvi 1999: 10–17; 2000: 278–280; Häkkinen 2008: 171; Kelomäki 2009: 87–90; myös HYKAHKOSPK 10.10.1931 § 7, Litt. L.E.K & Litt. M.R. s. 5–6).

Kun Rapola vuonna 1930 siirtyi professoriksi Helsinkiin Setälältä vapautuneeseen virkaan, Turun yliopiston vastaava tehtävä tuli hakuun. Paikkaa hakivat Y. H. Toivonen, Niilo Ikola ja Aarni Penttilä, ja kun lausunnonantajat Martti Rapola sekä Julius Mark pitivät molemmat Penttilää epäpätevänä, tämä tuli käyttäneeksi laillista oikeuttaan valituskirjelmän muodossa yliopiston kanslerille (ks. Penttilä 1931b). Tästä kansleri Setälä tulistui, ja sitä myöten Turun ovet sulkeutuivat. Penttilä käänsi katseensa Helsinkiin ja haki dosentuuria (HYKAHKOSPK 10.10.1931 § 7, lausunnonantajina Ra-

pola, Kettunen ja Eino Kaila). Kun koitti taas pysyvemmän viranhaun aika, E. A. Tunkelolta jääneen suomen kielen apulaisen tehtävän täyttö, Martti Airila tuli valituksi vuonna 1934 (lausunnonantajina Tunkelo ja Mark). Jyväskylän Kasvatusopillisen Korkeakoulun voi kai sanoa koituneen Penttilän akateemiseksi pelastukseksi. Viranhakuihin liittyviä erikoisuuksia ja laajempaakin taustaa ovat valottaneet ainakin Savijärvi (1999: 20–26; 2000: 280–285) ja Häkkinen (2008: 165–174). Virkateiden kuivuttua kokoon sekä Turussa että Helsingissä Penttilä ei kaihtanut enää arvostelemasta kärkkäiseen sävyyn esimerkiksi Rapolan tai Paavo Ravilan tutkimuksia (ks. Savijärvi 1999: 26–28; Kelomäki 2009: 90). Näiden kirjoitusten henki oli aivan toisen tyyppinen kuin Penttilän kansainvälisiä tuulia esittelevissä kirjallisuuskatsauksissa *Virittäjässä*.

Penttiläkin oli siis kokenut yhtä ja toista omista pyrinnoissään, ja hän varmaankin jakoi jonkinlaisen hengenheimolaisuuden Rytkösen kanssa. Penttilä ei kuitenkaan ilmeisesti millään lailla ohjannut Rytkösen tutkimusta. Rytkösen *tm*-tutkimuksen kanalta hänen tutkimustiedoistaan olisi kuitenkin voinut olla merkittävää hyötyä (ks. lukua 4).

3.3 Rytkösen suhde Kettuseen ja Kettusen taustoja

Rytkösen pitkäaikaisimmaksi henkiseksi tueksi ja ehkä luotetuimmaksi kollegaksi alalla tuli Lauri Kettunen. Tämä fennistiikan kärkkäin yhden miehen oppositio ajautui myös vastatusten Setälän kanssa jo varhain. Kun muun muassa Ojansuu kirjoitteli *Virittäjään* pieniä astevaihteluteorian vahvistukseksi tarkoitettuja juttuja (esim. 1901a, 1905, 1909a, 1909b; myös Setälä 1901), niin Kettunen kaiketi oli ensimmäinen (nuorista) fennisteistä, joka esitti avoimesti varauksia tätä teoriakehitelmää kohtaan (esim. 1909: 51–52; 1912: 125; 1913a: 110; vrt. V. Tarkiainen 1903: 57–58). Esimerkiksi Kettunen (1913b: 6–7) kritisoi useampaakin siihenastista Setälän mukaista murrehistoriikkia. Tämä ja Kettusen alun pitäenkin itsepitäinen ja kompromissihaluton luonteenlaatu näkyivät hänen ensimmäisen yliopistotoimen, dosentuurin hakunsa 1913–1914 asian tuntijalausunnoissa, joissa Setälän yleisarvio oli kova (ks. Karlsson 2000: 181–183).

Näin siis setäläläisestä näkökulmasta Kettunen ajautui fennistisen piirin ulkokehälle jo hyvin varhain, ja tällä tavoin Kettunenkin (1945: 246–248) muistelmissaan asian muotoilee. Setälän jälkimmäisestä lausunnosta kuitenkin paistaa myös tuskastuminen ohjattavan niskoitteluun: ”– minulta halu opastukseen tämän johdosta [Kettusen jättäessä noteeraamatta tämän väitöskirjasta tehtyjä huomautuksia] katosi – – minulla on siksi lukuisa määrä oppilaita, että on mahdotonta uhrata tuntikausia yhdelle ainoalle väittelyyn joka ainoasta kysymyksestä” (HYKAHKOSPK 29.4.1914 § 13, Signum E. S., s. 4). Kettunen tuntuu toteuttaneen valitsemaansa roolia vastarannaksiin ahkerasti heti alusta pitäen huomauttamalla Setälältä lopullista muotoaan saamatonta astevaihteluteoriaa ja sen sovellutuksia vastaan suurin piirtein aina tilaisuuden tullen. Pitkään kestänyt pullikointi oli varmasti edesauttamassa menestymättömyydessä Ojansuulta jääneen professorinviran haussa. Rapola valittiin. (Ks. Karlsson 2000: 183–187; Häkkinen 2008: 162–163.) Tuon viranhaun jälkilöylyissä ja sen jälkeen Kettunen yhä pidäkkeettömämmin lausui kantansa sekä astevaihteluteoriasta että sen tieteesosiologisista seurauksista (erit. 1925a: 66–67; 1925b: 148; 1928), ja teema pysyy

hänen kestoaiheenaan lopun uraa (ks. Juusela 2006: 150–156). Karhuaho (2007) on valaiseva tiivistys Kettusesta.

Myös osin *tm*-tutkimuksen kohtalon myötä Kettunen (1941: 244–245) tuli kritisoineeksi yleisesti fennistiikan ilmapiirin ahtautta ja tähdensi väitöskirjan luonnetta ”vain opinnäytteenä”. On kuitenkin erikoista, että varsinkin toisessa *tm*-tutkimuksen arviossaan Kettunen tulee ikään kuin Rytkösen työn yli kritisoineeksi muuta fennististä tutkimusta (erit. astevaihteluteoriaa) ja sen oletettuja harjoittajia. Hän ei myöskään näy tarjoutuneen hanakammin ohjaavaan rooliin. Muuten säilyneiden lukuisten kirjeiden valossa ainakin 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuolella Kettusen ja Rytkösen välillä kävi vilkas keskusteluyhteys.¹² Osin tämä liittyi Helsingin yliopiston uuden professorinviran täyttökuvioihin, professuurin, joka sittemmin tuli Hakulisen osaksi.

3.4 Rytkösen suhde Hakuliseen ja Hakulisen taustoja

Hakulinenkin tuli livenneeksi varhain odotuksenmukaisesta äännehistoriasta, mutta teki sen kuitenkin alkuun eleettömämmin (esim. 1922: 55, 59 alav. 1). Ylioppilaslehteen (1924: 298) nimimerkillä kirjoittamassaan jutussa hän välittää silloisten ylioppilaiden kriittisiä tunteja Setälän heikosta professuurin hoidosta ja 1920-luvun opetusjärjestelyistä. Viileästi Hakulinen oli suhtautunut myös siihen, että Sanakirjasäätiön johtajan pesti meni hänen ohitsensa Setälän suosikille Toivo Kaukorannalle (Vilkuna 1976: 7–11).

Työskentely Sanakirjasäätiössä murreanojen parissa johti Hakulisellakin väitöskirjaan (1933a) ja vastatuuleen. Onikki (1996) on tiiviissä kirjoituksessaan paikoin arvioiden kuvannut tapahtumain kulkua sivuuttaen erilaiset henkilösuhteet (ks. myös A. Hakulinen 1999: 155–158). Käsikirjoituksen ensimmäiset arvioitsijat Rapola ja Kettunen (HYKAHKOSPK 4.3.1933 § 4, Litt. Rapo & Litt. Kettu), molemmat tuolloin jo Helsingissä, olivat ehtineet 1930-luvun alussa erinäisten kirja-arvostelujen johdosta vastakkain (ks. Kelomäki 2009: 51). Tämä ei kuitenkaan erityisesti näkynyt painatuslupaa koskevissa arvioissa. Rapola, vaikka olikin yleissävyltään hyvin kriittinen (mm. ei varmoja tuloksia, spekuloiuus ja äänteellis-morfologisen puolen laiminlyönti), ei hylännyt, vaan hän epäili puoltaa painatuslupaa.

Väitöstilaisuuden jälkeisissä lausunnoissa rintamalinjat ja teilaamismentaliteetti olivat muuttuneet silmiinpistävän näkyviksi. Hakulinen sivalsi lektionensa loppupuolella äännehistoriallista suuntausta, mutta väitöskirja itsessään ei ollut poleeminen, vaan keskittyi pääasiassa tiukasti aineiston kuvaukseen valitun metodin puitteissa (1933d: 301–302; vrt. 1933a). Kettunenkin vastaväittäjän arviossaan toi esiin väitöskirjan taustalle kehittyntä vastustusta (HYKAHKOSPK 7.10.1933 § 8, Litt. Haku [!], s. 5–7). Sen sijaan Rapolan pitkä lausunto on paljastava (HYKAHKOSPK 21.10.1933 § 4, Litt. Rapola). Esimerkiksi Tunkelon vaatimattoman lausunnon tarkoitushakuinen tulkitseminen (ks. HYKAHKOSPK 8.4.1933 § 4, Litt. Tunkelo), tukeutuminen viljalti Ravilan etukäteen laatimaan ja väitöstilaisuudessa esittämään epäviralliseen kritiikkiin (jota Rapola ei ollut itse kuullut eikä sen kirjalliseen versioonkaan myöhemmin tutustunut) sekä loppukaneetti Hakulisen suuresta epäkypsyydestä merkitysopin ja yleensä kieli-

12. Tämän ajanjakson 11 kirjettä Kettuselta Rytköselle ovat Kirsti Salmisen hallussa.

tieteellisen ajattelun osalta langettivat varjon asiallisenkin kritiikin tarkoituksiperän ylle. Ennen Hakulista (1933a) Rapola ei nähdäkseni näyttäydä kovin näkyvänä vallankäyttäjänä fennistiikan kentällä, vaan hän pikemminkin oli pitänyt turvallista etäisyyttä esimerkiksi Setälään (ks. Räisänen 2001; vrt. Karhuaho 2007: 33). Herääkin kysymys, pitkö Setälän seuraajan melko tuoreeltaan Helsinkiin tultuaan ryhtyä paradigman portinvartijaksi asemansa vuoksi. Siksi erikoinen on lausuntojen pituuden ja tyylin muutos Sanakirjasäätiön pitkäaikaisen työtoverin väitöskirjasta.

Ehkä tästä syystä, ja ilmeisesti siksi että Hakulinen koki joutuneensa kollektiivisen vastustuksen kohteeksi, hänen vastalausuntonsa oli niinkin kiivas (HYKAHKOSPK 2.12.1933 § 1, Litt. Haku). Mutta kun sivuuttaa lausunnon pahimmat henkilöön menevyvät ja akateemisen käyttökoodiston rikkeet, niin eivät väittelijän huomiot ja tyytymättömyys vallitsevaan tutkimusperinteeseen (esim. mts. 8–9, 12–14, 37–38, 49–52) voineet tulla fennistiyhteisölle enää tuossa vaiheessa yllättäen. Hakulinen (1933a) ilmeisesti vain oli julkean odotuksenvastainen. Juuri asiattonta käytöstä osattiin paheksua itse kritiikin kärki sivuuttaen (esim. Äimä 1934: 81; Hakulinen 1934). Päätoimittajakaudellaan, pian Rytkösen tapauksen jälkeen Hakulinen vielä käytännössä julkaisi keskeiset osat väitöskirjastaan artikkeleina *Virittäjässä*, eikä se tietääkseni aiheuttanut enää ainakaan julkista polemiikkia. Käsikirjan *Suomen kielen rakenne ja kehitys* ensimmäinen osakin sai kiittävän vastaanoton (Rapola 1941).

tm-tutkimuksen ja Hakulisen (1933a) samankaltaisuudet eivät Rytkösen tapauksen aikaan mitenkään nousseet esiin, mikä on omalla tavallaan outoa. Molemmat olivat totutusta poikkeavia, niissä irrottauduttiin totunnaisista kuvauskäsitteistä (esim. äänne-lait), aineistona oli koloratiivisanastoa, ja töitä yhdisti semantiikka (esim. metonymia ja metafora). Molemmat työt olivat (ja ovat yhä) myös vähän hankalasti avautuvia, ehkä hieman keskeneräisiä. Hakulinen (1941b: 344–346) kyllä viittailee Rytköseen ja Rytkönen (1940a) Hakuliseen (1933a), mutta ei sen enempää. Yhteinen työskentely Sanakirjasäätiössä ei kai ollut luonut sen läheisempää kollegiaalista suhdetta tutkijoiden välille.

3.5 Fennistisen opposition mahdollisuus Setälän jälkeen

Yksittäisten tutkijoiden vastoinkäymisiä ja henkilösuhteita voi pohtia yleisemmälläkin tasolla. Rytkönen tuli jonon jatkoksi muiden, tutkimuksensa menettelytapojen takia syyniin joutuneiden kanssa. Yksin koetulle oli yhteinen kokemus. *tm*-tutkimukseen tultaessa fennistiikassa alkoi olla jo sen verran paradigmaattisuuden nahoissaan kokeneita ”tunnettuja kverulantteja” tai muuten vaihtoehtojakin kaipaavia, että voi perustellusti kysyä, miksei jotenkin näkyvämpää oppositiota koskaan syntynyt.¹³ Tähän olisi 1940-luvulle tultaessa ollut jo realistisia mahdollisuuksia: Setälän suora arvovalta ei vaikuttanut enää (Setälä kuoli 1935), kollektiivista tyytymättömyyttä oli ilmennyt, osa tyytymättömistä oli jo vaikutusvaltaisissa asemissa (esim. Kettunen, Penttilä, Hakulinen) ja oli perehdytty myös (eurooppalaisen) tutkimuksen uudempiin virikkeisiin, mikä *Virittäjässäkin* näkyi. Olsi tarvittu jonkinlaista yhteistä tahtoa, jokin väljä tut-

13. Epiteetti ”tunnettu kverulantti” oli professori (historioitsija) Arvi Korhosen Rytkösestä 1950-luvulla lohkaisema luonnehdinta (Rytkönen 1954: 31).

kimusohjelma, joksi olisi ehkä riittänyt vain muutamien vallitsevan tutkimuksen etumerkkien vaihtaminen tai väljentäminen tai rankihierarkiassa nousu (esim. semantiikkaan ja syntaksiin). *Virittäjän* lisäksi esimerkiksi Haavion ja Penttilän toimittama uusi *Studia Fennica* -aikakauskirja, jälkimmäinen jo ohjelmakirjoituksensakin perusteella (ks. Leskinen 1934), olisivat varmaan sopineet tällaisen tutkimuksen foorumeiksi. Nähdäkseni vasta tällaisen liikehdinnän myötä olisi voitu todella sanoa ollun ”kahden suunnan taitteessa”. Ehkä puhtaasti tieteellisin perustein rakentuva rinnakkainen (synkroninen) tutkimusohjelma ei olisi saanut elintilaa ylevään kansalliseen tehtävään valjastetulta historioivalta tutkimukselta, ehkä puuttui tieteensosiologisia ruutiineja, ehkä yksin tekeminen oli tapa, ehkä puuttui muutokselle välttämätöntä kykyä metakeskusteluun tai sota-aika ja vaaran vuodet sitoivat ajatukset muihin asioihin (Kelomäki 2009: 104). Asiaa sopii pohtia.

Myös fennistiikan historiankirjoituksessa on valitelu sitä, että alan tutkimus oli ollut kovin monoliittista tai homogeenista aina 1970-luvulle asti, mitä ei käy täysin kielitäminen (esim. Karlsson 1975: 179; Leino 1984: 4; Koivisto 1993: 116; A. Hakulinen 1993: 21). Kuitenkin tätä voi mielestäni pitää vain osittain paikkansa pitävänä (myös Hakulinen 1993: 430). Fennistiikan (äännehistoriallinen) yhtenäisyys on ollut paljolti sitäkin, että perinteen linjasta poikkeavia tutkimuksia ei ole omana aikanaan eikä välttämättä sen jälkeenkään tarkasteltu muuten kuin hahmoteltua paradigmaa vasten. Tutkimuksia ja tutkijoita on tarkasteltu yksittäisinä huteina, työvoitoina tai selviytymisinä, jotka tyypillisesti eivät muuttaneet fennistiikan suuntaa, ja tällä tavoin alan historiankirjoitus on jonkin verran itsekin monoliittistanut kuvaa 1900-luvun ensi puoliskon tutkimuksesta. Perusteellisesti arvioivaa historiantutkimusta fennistiikan 1900-luvun alun tutkimuksesta ei ole (ks. Kelomäki 2009: 106–109).

4 Gestalt-lingvistiikka: menetetty mahdollisuus?

Fennistisissä väitöskirjoissa näkyi pitkään erikoinen yksin kyntämisen henki, Rytkösen *tm*-tutkimuksessa ei ole kiitos-lukuakaan (vrt. Szalai 2006). Yleisesti tutkimuksen teon yllä vallitsi romanttinen eetos ja velvoite kansallisten tieteiden parissa, ja tutkijat imivät tätä henkeä itseensä (esim. Rapola 1947: 70). Yksittäisten tutkijoiden ja kansallisen ideologian rakennuksen väliin ei tuntunut hahmottuvan kunnollista tutkimuksen (meta)teoreettista tasoa, vaikka tällaisen tarve selvästi tunnistettiin. Siksi avointa oli äänekkäimpien äännehistorian arvostelijoiden esittämä kritiikki. Äännehistorian perustavia ajatuksia olivat poikkeuksettomat eli vakioisessa ympäristössä toteutuvat, historialliset äännelait sekä assosiaatiopsykologiaan perustuva, äännelakeja tasoittava analogia (ja ehkä kontaminaatio ja kansanetymologia). Näiden peruskäsitteiden teoreettista analyysia ei eksplisiittisesti harjoitettu, vaan ne olivat käytännön hiomia positivistisen aineistonkäsittelyn työkaluja deskensiivisen tai askensiivisen esitystavan rinnalla (termien kirjoitusasu vaihteli, ks. *Tieteen termipankki*, s. v. *desendenttinen*, *asendenttinen*). Esitykset palvelivat kansan menneisyyden selvittelyä ja kansallisen ideologian rakennusta. Muu oli (ilmeisesti) tarpeetonta spekulointia tai korkeintaan esitöitä.

tm-tutkimus toteutti sinänsä kyllä aikansa esitystapaa ja oli diakronisesti virittynyt, mutta Rytkönen näki, etteivät äännehistorian peruskäsitteet, etenkin äännelait tai oletetut astevaihtelun vanhat jäljet, tuoneet koloratiivisanastoon järjestystä. Näin hän tuli astuneeksi sivuun odotuksenmukaisen tutkimuksen polulta ja kompastuneeksi kolmeen keskeiseen kritiikeissä näkyvään seikkaan: koloratiivisanastoon (aineisto), teoretisoimiseen (ei-positivisuus) ja puhtasoppisuudesta tinkimiseen (esim. juuret).

Murretutkimuksen myötä koloratiivisanastoon kiinnitettiin aika ajoin huomiota (esim. Kettunen 1927: 18–19; Ruoppila 1934, 1935; Rytkönen 1935b; Tuomola 1935: 143; Kohtamäki 1936: 9–10), ja kun tämä sanasto osoittautui hankalaksi äännelaillisuuden kannalta, niin ilmiötä pyrittiin marginalisoimaan ajatustottumusten tieltä (esim. Toivonen 1934: 385; Rytkönen 1940a: 40–43; ks. myös Tainio 1995: 440–441). Kuten Anttila (1976: 126–127) toteaa, Rytkönen olisi voinut kiinnittää tietoisemmin *tm*-tutkimusta aiempaan tämäntyyppiseen kansainväliseen tutkimukseen (vrt. Rytkönen 1949).

Mikä olennaisinta, *tm*-tutkimuksen teoretisointi juurilla ja paikoittainen irtautuminen konkreettista sanastoainesta abstraktimmalle tyyppien tasolle oli deskriptiivisen analyysityön sanelema välttämättömyys (ks. asetelma 1, s. 334), jonka runsaat mahdollisuudet jäivät harmillisesti käyttämättä. Siksikin työ jäi tutkimukselliseksi isolaatiksi. *tm*-tutkimuksen käsikirjoituksen kaikissa kritiikeissäkin mainittiin, että koloratiivisanastoon olisi sovellettava kielipsykologiaa (ks. esim. s. 329, 339), mutta työssään Rytkönen sivuuttaa tai hylkää asian mainiten vain Bühlerin (esim. 1940a: 53, 69, 185). Tämä psykologian sivuuttaminen on siksi erikoista, että koloratiivisanaston semantiikkaa pohtiessaan Rytkönen kuitenkin tukeutuu selvästi havaintopsykologisiin huomioihin. Esimerkiksi koloratiivisanojen metonymisten merkitysten motivaation selittämisessä hän vetoaa eri aisteihin ja aistianalogioihin, esim. *kajea* 'selkeästi kuuluva' tai 'selkeästi näkyvä' (esim. mts. 52–53, 70–72).

Abstrakteissa sanatyypeissä ja Ruoppilan (1934) hyvin samankaltaisissa sanahahmoissa on oikeastaan oraalla hahmopsykologian *Gestalt*-ajattelu. On sääli, ettei juuri hahmopsykologia noussut Rytkösellä teoreettiseksi taustaksi, sillä siihen oli *tm*-tutkimuksessa valmiudet. Pistää myös silmään, että vaikka Penttilän väitöskirja (1926) nojaa olennaisesti hahmopsykologiaan (esim. mts. 84–102), ei tästä näy tihkuneen Rytkösellä virikkeitä. Juuri esimerkiksi Penttilä olisi ehkä voinut olla ratkaiseva henkilö sekä *tm*-tutkimuksen että mahdollisen järjestyvän fennistisen opposition taustalla. Hahmopsykologian Suomeen tuoneen Eino Kailan (esim. 1923: 183–270; 1945) taannoisena oppilaana yhteys Kailaankin olisi varmasti Penttilältä syntynyt. Myös Hakulisen monet kirjoitukset 1930-luvulta alkaen huokuivat tutkimuksen uudistumistarvetta: hän nosti esiin muun muassa synkroniaa, kielitieteen käsitteitä ja vertailevaa kielentutkimusta (esim. 1931b, 1933b, 1933c, 1946). Myös Paavo Siro, Kailan oppilas hänkin, on mainittava tässä yhteydessä.

Vielä 1940-luvulle tullessakaan hahmopsykologiaa ei ainakaan suomalaisessa kielentutkimuksessa ollut juurikaan sovellettu (ks. myös Penttilä 1926: 84, alav. 1), mutta tämän tarpeen alkoivat tunnustaa jo useat (mm. Hakulinen 1933c: 220; 1946: 343; Ravila 1943: 261; Inkilä 1946: 61–63). Äännehistoriallisen tutkimuksen jättämää teoreettista tyhjiötä ja yksipuolista positivismia olisi voitu näin alkaa täyttää eurooppalaisen strukturalisminkin näkökulmasta tuoreella tavalla (ks. Bröndal 1939: 6; ks.

myös Bloomfield 1957 [1933]: 245). Juurijärjestelmän kiinnittäminen *Gestalt*-ilmiöön olisi voinut pelastaa *tm*-tutkimuksen hiukan liian polveilevilta sanakohtaisilta etymologioinneilta ja antaa jäsenytyneemmän synkronisen yleiskuvan työstä, jolloin työn diakroninen puoli olisi sekä saanut perustansa että erottunut selvemmin sana-aineksen synkronisesta selvittelystä.

Toinen selvä piirre työssä on koloratiivisanaston runsas semanttinen kuvaus. Hakulisen tutkimusten lisäksi sanasemantiikkaa pohtivat muutkin, usein tosin merkityksen muutoksen kannalta (esim. Streng 1925; Weöres 1930; Pukki 1933; ks. myös Koski 1999), mutta synkroniselle sanasemantiikalle oli toki luonnollinen käytännön tilauskin murrenastuksessa. Esimerkiksi tällaisiin virikkeisiin olisi *tm*-tutkimus ja osa fennistiikkaa yleisesti voinut tietoisemmin suuntautua.

Jos äännehistoriasta poikkeava tutkimus saikin usein kerettiläisen vastaanoton, olisi uutta halajavalle fennistiikalle ja Rytköselle tarjoutunut kritiikin kasvupiste myös äännehistoriallisen suuntauksen sisältä käsin. Jo Kettunen ja Tarkiainen esittivät *tm*-tutkimuksen osastoarvioissaan, että tarkan juuriin ja suffikseihin segmentoinnin sijasta koloratiivisanoja olisi hyvä tarkastella mukautumisena olemassa oleviin sanatyyppeihin. Tällaisen mukautumisen voi nähdä versiona analogiasta, ja analogia oli äännehistorian työkaluna paljon käytetty ikään kuin toissijaisena silloin, kun äännelakia ei löydetty.

Analogian käsite kuitenkin versoi. Esimerkiksi Ojansuun (1901b: 18) murteiden vieraspohjainen analogia, Setälän (1916: 59) analogiset tyyppisiirtymät, Rapolan (1919–1920: 154; 1928: 130) sekaannusta karttavat analogiat, Kettusen (1924: 98–99; 1925a: 65) analogialait ja analogiset [astevaihtelu]yleistyksiset ja Ikolan (1927) suppea-alaiset uudismuodosteet osoittavat, että käsitettä käytettiin mutta tarkemmista määrittelyistä (ks. myös Kelomäki 2009: 61). Setälän (1891, 1921) omiin analogiapohdintoihin kuitenkin sisältyy abstraktion ajatus. Käsitellessään (1891: 24–25) analogian mekanismeja lapsen kielenoppimisessa hän tulee maininneeksi seuraavaa: ”Me näemme siis että kielen oppiminen käypi pääasiassa kahdella tavalla. Me opimme vanhemmilta ihmisiltä ensinnäkin *joukon sanoja ja muotoja*, jotka jäävät muistiimme. Mutta me myös näissä muodoissa saamme *tyyppejä* uusien muotojen muodostamiseksi, niin sanoakseni tajuttoman kieliopin.” (Kursivointi MH.) Setälä oli kuullut lapsen sanovan *tuli palattaa* ’tuli polttaa’. Paulin opit sisäistänyt nuorgrammaatikko kuvasi, että koska *nauraa, laulaa* (ym.) : *laulattaa, naurattaa* (ym.), niin mallin mukaisesti *palaa* : *palattaa*.

Koska on oletettava, että sanoilla ja muodoilla Setälä nimenomaan tarkoittaa kielenaineen tosiasiallisia esiintymiä, konkreettisia muotoja, tyyppien on tarkoitettava jotakin tätä ainesta abstraktimpaa. Voisiko siis olla *nauraa, laulaa* (ym.) : *laulattaa, naurattaa* (ym.), joista abstrahoidaan CV(V)*Caa* : CV(V)*Cattaa*? Lapsen uudismuodoste *palattaa* syntyisi ”tajuttoman kieliopin” mukaan siis tällaiseen tyyppiin, juureen, muottiin (tms.). Tällainen ei periaatteellisesti eroa siitä, miten Rytkönen käsitteli koloratiivisia sanapesyeitä. Hän tosin ei käyttänyt analogiaa laajalti selityspusteena, mutta se ei estä näkemästä Setälän pohtiman kognitiivisuuden ja Rytkösen juuriajattelun yhtäläisyyksiä synkronisella tasolla. Setälä (1891: 24) itsekin toteaa: ”Useimmissa tapauksissa emme voi edes sanoa, reproduseeraammeko jonkun muodon muistista [= tyyppiajattelu ja skeemat], vai muodostammeko sen ennen oppimiemme sanojen mal-

lin mukaan [= propositioanalogia ja johtoderivaatio].” Rytkösen juuret olisivat synkronisesti voineet olla Setälän uumoilemaa ”tajutonta kielioppia”, josta askel *Gestalt*-ajatteluun olisi ollut lyhyt.

5 Lopuksi

Olen tässä kirjoituksessa avannut Ahti Rytkösen väitöskirjaksi tarkoitettun *tm*-tutkimuksen (1940a) kohtaloa ja tieteenhistoriallisia taustoja. Väitöskäsikirjoitukseen ja tapahtumiin vaikuttaneita tekijöitä voi jakaa sisäisiin ja ulkoisiin.

Sisäisiä ovat syyt, jotka liittyvät itse *tm*-tutkimukseen ja sen kysymyksenasetteluun. Tässä suhteessa Rytkönen ajautui melkein tahattomasti aiheensa diakronisen virityksen kanssa jonkinlaiseen teoreettis-metodiseen umpikujaan: Hän tuli kiinnittäneeksi työnsä itämerensuomalaisten kielten konsonanttihistorian vähemmän tunnettuun ja marginaaliseen seikkaan (*tm*-yhtymään) ja keräsi ison aineiston koloratiivisanastoa. Sanapesyeiden leksikologisen yhteenkuuluvuuden hän perusti semantiikkaan ja fonologisen rakenteen samankaltaisuuteen. Ensi- ja toisen tavun rajan äänneyhtymien vaihtelua pesyeissä hän ei kuitenkaan voinut selittää äännehistorian tavanomaisilla teoreettisilla käsitteillä joko ollenkaan (äännelait, astevaihtelu) tai ainakaan yksiselitteisesti (kontaminaatio, analogia), vaikka hän läpi työn piti näitä mahdollisuuksia esillä (esim. 1940a: 100, 149, 152, 161). Tämä ja tarve löytää jonkinlainen teoreettinen väline versovan sanaston kuvaamiseksi johti juuren käsitteeseen, jota taas ei hyväksytty. Lisäksi historioiva kuvaus arvostettiin korkeammalle kuin pelkkä deskriptio. Näin Rytkösen aineisto ei tarjoutunut sopivalla tavalla tutkittavaksi oikeastaan ollenkaan.

Väitöskäsikirjoituksen lausuntojen kritiikki jakautui eri arvioijien kesken, mutta keskeisimpiä seikkoja olivat kerätyn aineiston rajautuminen pääsääntöisesti savolaiselle murrealueelle, paikoittainen etymologioiden väkinäisyys ja semanttinen polveilevuus äänne-seikkojen sijaan, äännehistoriallisten muutosten peittyminen uudismuodostelun alle ja ennen kaikkea juurilla ja suffikseilla operointi. Mielestäni *tm*-tutkimuksen keskeisin heikkous oli juurisysteemin peruskuvauksen keskeneräisyys ja jääminen rönsyilevien aineistoesimerkkien alle. Rytkönen olisi voinut perusteellisemmin teoreettiselta (”periaatteelliselta”) ja synkroniselta kannalta kuvata järjestelmäänsä. Aineistonkäsitelyssä olisi ollut hyvä pitää juuriin liittyviä fonologisia seikkoja ja semantiikkaa (metonymia ja metafora) esillä yhtäaikaisesti, jolloin olisi ehkä syntynyt mahdollisuus esittää sanapesyeiden jäsenille suhteellisia kronologisia järjestyksiä, arvioida lainaperäisyyttä ja ylipäättään yksittäisten sanojen asemaa juurijärjestelmässä eli ajatellun systeemin tasolla. Tarkankin pohjatyon jälkeen Rytkösellä olisi ollut käytössään vain hyvin varoen käytettävä menetelmä pelkkään etymologointiin (Aikio 2001).

Ulkoisia syitä ovat fennistisen tutkimuksen yleisiin puitteisiin vaikuttaneet tekijät, kuten sota-aika, yleinen kulttuuri-ilmaston nuivuus, historiallis-kielitieteellisen osaston arviointikäytänteet, fennistiikan tutkijoita sitoneet sanakirjahankkeet ja äännehistoriallisen tutkimuksen paradigmaattisuus (ks. esim. Räisänen 1980) sekä tutkijoiden luonteet ja sosiaaliset suhteet. Fennistiikan piirit Suomessa olivat tuohon aikaan melko suppeat. Hieman mustavalkoisesti tarkastellen suomen kielen tutkimus tarjosi väitös-

tutkimuksen laatijalle joko melko valmiin äännehistoriallisen paradigman tai tästä poikkeamisen. Rytkönen lukeutui Penttilän, Kettusen ja Hakulisen kanssa tässä suhteessa poikkeaviin. On tieteensosiologisesti huomionarvoista, että huolimatta kuuluvistakaan soraäänistä alalle ei muodostunut järjestäytyneempää oppositiota pitkään aikaan Setälän jälkeenkään. Tämän ei olisi tarvinnut johtaa aiemman perinteen hylkäämiseen. Romanisti O. J. Tuulion (ent. Tallgren) Hakulisen väitöksen lomassa lausumaa ohjenuoraa voi pitää (iki)viisaana: ” – eri metodin edustajat voivat antaa toisilleen kättä ja palstoittaa keskenään tietensä aarniometsää, silmämääränään eri tahojen suoranainen yhteenlasku” (HYKAKHOSPK 20.5.1933 § 4, Litt. Oiva, s. 4).

Osin fennistiikan monoliittisuus tässä kirjoituksessa käsitellyllä ajanjaksolla johdettiin myös siitä, että syystä tai toisesta kynnys tarjolla olevien mahdollisuuksien käyttöön ei ylittynyt. *tm*-tutkimuksen juuret ja hahmopsykologian *Gestalt*-käsite näyttävät nyt olleen Penttilän käsivarren mitan päässä toisistaan. Myös sanasemantiikkaa oli jo harjoitettu verraten runsaasti. Hahmopsykologian tarve sovelluskohteena kielentutkimuksessa oli Suomessakin jo tunnistettu (ks. lukua 4), mutta kansainvälisessä kielentutkimuksessa sellaisen aika ei tullut kuin vasta vuosikymmeniä myöhemmin (esim. Lakoff 1977; Anttila 1977; vrt. kuitenkin T. Itkonen 1957). Samoin kävi Rytkösen tavalle käsitellä koloratiivisanastoa suomen kielen tutkimuksessa (Kiviniemi 1971: 23–42). 1940-luvun fennistiikassa sivuilleen vilkuilleille, Rytkösellekin, strukturalismi oli kuin tarjottimella.

Lähteet

Kirjallisuuslähteet

- AIKIO, ANTE 2001: Miten kuvaannollisuus selittää sanoja? – *Tieteessä tapahtuu* 19 s. 61–63.
- ANTTILA, RAIMO 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkisysteemissä. – *Virittäjä* 80 s. 126–133.
- 1977: Dynamic fields and linguistic structure. A proposal for a Gestalt linguistics. – *Die Sprache* 23 s. 1–10.
- BLOOMFIELD, LEONARD 1957 [1933]: *Language*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- BRÖNDAL, VIGGO 1939: Linguistique structurale. – *Acta Linguistica* (revue internationale de linguistique structurale) 1 s. 2–10.
- GENETZ, ARVID (toim.) 1891: *Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä. Wörterbuch der Kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk. Häft 50. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten.
- HAKANEN, AIMO 1993: Fennistiikan nykytila ja tulevaisuus. – *Virittäjä* 97 s. 430–432.
- HAKULINEN, AULI 1993: Kielitieteen suomalaisuus. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kauas on pitkä matka* s. 18–26. Kalevalaseuran vuosikirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999: Kielessä kansakunnan perusta. Lauri Hakulinen – kielentutkija ja kulttuurivaikuttaja. – Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.), *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta* s. 148–168. SKST 758. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- HAKULINEN, LAURI 1922: Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa. – *Virittäjä* 26 s. 49–59.
- 1924: Oppituoli tuuliajolla. – *Ylioppilaslehti* 19 s. 298.
- 1931a: [Arvostelu teoksesta] Ahti Rytönen 1931, Savupirttien kansaa. – *Virittäjä* 35 s. 255–257.
- 1931b: Kielitieteen yleissivistyksellisestä tehtävästä. – *Virittäjä* 35 s. 231–242.
- 1933a: *Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen*. Sonderabdruck aus *Studia Fennica* 1, toim. Martti Haavio & Aarni Penttilä. Helsinki: Finnische Literaturgesellschaft.
- 1933b: Kielentutkimus uusia tehtäviä tavoittamassa I. – *Suomalainen Suomi* 4 s. 164–166, 171–174.
- 1933c: Kielentutkimus uusia tehtäviä tavoittamassa II. – *Suomalainen Suomi* 5 s. 220–227.
- 1933d: Hans Sperberin merkityso pillisista periaatteista. – *Virittäjä* 37 s. 292–302.
- 1934: Professori F. Äimän arvostelun johdosta. – *Virittäjä* 38 s. 372–373.
- 1941a: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Ensimmäinen osa: Äänne- ja muoto-oppia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- 1941b: Meteorologisten sanojen merkitysoppia II. – *Virittäjä* 45 s. 338–359.
- 1946: Kielentutkimuksemme tulevia tehtäviä. – *Virittäjä* 50 s. 340–345.
- HEIKKILÄ, MIKKO K. 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria*. Helsinki: Helsingin yliopiston nykykielten laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0066-5>.
- (tulossa 2016): Varhaisuomen äännehistorian kronologiasta. – *Sananjalka* 58 s. 136–158.
- HÄKKINEN, KAISA 2008: *Suomen kielen historia 2. Suomen kielen tutkimuksen historia*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.
- 2010: Nuogrammatiikkaa vai ei? – *Virittäjä* 114 s. 577–588.
- IKOLA, NIILLO 1927: Eräs hävinnyt analogiamuodostus. – *Virittäjä* 31 s. 77–79.
- INKILÄ, ARVO T. 1946: Sanastaja kenttätyössä. Nuoren etnologin havaintoja ja mietteitä. – *Virittäjä* 50 s. 48–64.
- ITKONEN, ERKKI 1950: *Arvid Genetz kielentutkijana*. Helsinki: Kauppalehti Oy:n Kirjapaino.
- 1976: Toimelasta Hallituskadulle. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 28–34. Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1957: Mellakoihin vai mellakoihin? Yleiskielemme eräiden taivutusohjelmien taustaa. – *Virittäjä* 61 s. 259–286.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-39-1544-1>.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996*. SKST 1031. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Helsingin yliopisto, Suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- KAARNINEN, MERVI 2006: Yliopisto sodassa – opiskelua ja tutkimusta rintamalla ja kotirintamalla. – Marjatta Hietala (toim.), *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana* s. 142–235. Historiallinen arkisto 121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAILA, EINO 1923: *Sielunelämän rakenne*. Porvoossa: Werner Söderström osakeyhtiö.
- 1945: Hahmoprobleemasta. – *Ajatus* XIII s. 7–89.
- KARHUHO, ANTTI 2007: ”Tie tasainen, asfalttinen, on varmin vaeltaa”. Lauri Kettusen ja Martti

- Rapolan urakehitys E. N. Setälän pitkässä varjossa.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KARKAMA, PERTTI – KOIVISTO, HANNE (toim.) 1999: *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta.* SKST 758. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED 1975: Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjausvaikutuksesta. – *Virittäjä* 79 s. 179–193.
- 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi.* SKST 765. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen.* 2. painos. Publications No. 28. Helsinki: Department of General Linguistics, University of Helsinki.
- 2009: Schurin väitöskirja oli rajatapaus. – *Tieteessä tapahtuu* 3/2009 s. 56–61.
- KELOMÄKI, TAPANI 2009: *Nuorgrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa.* Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KETTUNEN, LAURI 1909: Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen. Ylipainos aikakauskirjasta ”Suomesta” IV:8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1912: [Arvostelu teoksesta] Martti Airila 1912, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. – *Virittäjä* 16 s. 121–128.
- 1913a: [Arvostelu teoksesta] Kai Donner 1912, Salmin murteen kvantiteettisuhteita. – *Virittäjä* 16 s. 109–111.
- 1913b: Itävatjan geminoitumis-ilmiöistä. Ylipainos Suomal.-Ugril. Seuran Aikakauskirjasta. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1924: Miten on selitettävissä suomenkielen *a ~ e, ä ~ e* vaihtelu? Jatkoa. – *Virittäjä* 28 s. 89–108.
- 1925a: Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksistä [I]. – *Virittäjä* 29 s. 63–74.
- 1925b: Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksistä [III–VII]. – *Virittäjä* 29 s. 141–149.
- 1927: Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä. – *Virittäjä* 31 s. 14–28.
- 1928: Klusiilien heikon asteen merkintä. – *Virittäjä* 32 s. 24–29.
- 1929: *Eestin kielen äännehistoria.* Toinen, uusittu painos. SKST 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Osakeyhtiö.
- 1938: Onko vepsässä ollut astevaihtelua? – *Virittäjä* 42 s. 373–388.
- 1941: Puhe Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 14.3.1941. – *Virittäjä* 45 s. 243–246.
- 1945: *Tieteen matkamiehenä. Kaksitoista ensimmäistä retkeä 1907–1918.* Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- 1960: *Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925–1960.* Helsinki: Kirjavälitys Oy.
- KIVINIEMI, EERO 1971: *Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön ja paikannimet.* SKST 295. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1936: Sanastajan havaintoja tyyliseikoista. – *Virittäjä* 40 s. 8–15.
- KOIVISTO, VESA 1993: Miten fennistiikan käy? – *Virittäjä* 97 s. 115–122.
- KOPONEN, EINO 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918.* Societas Scientiarum Fennica: Helsinki.
- KORKIAKANGAS, PIRJO 1998: *Ahti Rytkönen – Sanojen ”sieppaaja”, valokuvaaja, tutkija, opettaja.* Villa Rana 1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston etnologian laitos.
- KOSKI, MAUNO 1999: Lauri Hakulinen semantikkona. – *Virittäjä* 103 s. 580–585.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 2010: *Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen kontinuaatiivisten*

- u-verbijohdosten historiaa. Suomi 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUUSI, MATTI 1985: *Ohituksia*. Toinen painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- LAKOFF, GEORGE 1977: Linguistic Gestalts. – Woodford A. Beach, Samuel E. Fox & Shulamith Philosoph (toim.), *Papers from the thirteenth regional meeting, Chicago Linguistic Society* s. 236–287. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. SKST 1077. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuuteen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI 1984: Suomen kielen tutkimuksen näköalat [professorin virkaanastujaisesityelmä 9.11.1983]. – *Virittäjä* 88 s. 1–8.
- LEIWO, MATTI 1999: Ahti Rytkönen ajassa. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja* s. 75–80. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- L[ESKINEN], E[INO] 1934: Uusi aikakauskirja. – *Virittäjä* 38 s. 78–79.
- LEVY-BRUHL, LUCIEN 1926 [1910]: *Das Denken der Naturvölker* [Les Fonctions Mentales dans les Sociétés Inférieures]. Kääntänyt Paul Friedländer. Toinen painos. Wien/Leipzig: Wilhelm Braumüller, Universitäts-Verlagsbuchhandlung, ges. m. b. h.
- 1930 [1927]: *Die Seele der Primitiven* [L'âme Primitive]. Kääntänyt Else Baronin Werkmann. Wien/Leipzig: Wilhelm Braumüller, Universitäts-Verlagsbuchhandlung.
- MIKONE, EVE 2002: *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys*. SKST 879. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NURMI, VELI 1984: *Jyväskylän Kasvatustieteellisen Korkeakoulun perustamisesta 50 vuotta. Kulttuurikuvia JKK:sta*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- OJANSUU, HEIKKI 1901a: Muutamia vokaalien astevaihtelu-tapauksia. – *Virittäjä* 5 s. 31–35.
- 1901b: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi. Descendentti esitys*. Helsinki: Suomal. Kirjallisuuden Seuran kirjapainon osakeyhtiö.
- 1903: [Arvostelu teoksesta] Viljo Tarkiainen 1903, *Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta*. – *Virittäjä* 7 s. 101–105.
- 1905: Pieniä lisiä astevaihteluoppiin. – *Virittäjä* 9 s. 54–55.
- 1909a: Yhteissuomalainen vaihtelu *m ~ v*. – *Virittäjä* 13 s. 25–29.
- 1909b: Lisiä astevaihteluoppiin. – *Virittäjä* 13 s. 53–59.
- ONIKKI, TIINA 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto. – *Virittäjä* 100 s. 259–267.
- PAASONEN, HEIKKI 1917 [1912–1917]: *Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte*. Eripainos Keleti Szemle Revue orientale XIII–XVII. Leipzig: Otto Harrasowitz.
- PEKKARINEN, SUSANNA 1999: Ahti Rytkösen julkaisut. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja* s. 81–91. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- PENTTILÄ, AARNI 1926: *Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia. Kielipsykologinen tutkimuskoe*. Eripainos Turun suomalaisen yliopiston julkaisuista. Sarja B, osa II, n:o 2. Helsinki: Suomal. Kirjall. Seuran kirjapainon Oy.
- 1931: Turun yliopiston suomen kielen ja sen sukukielten professorinviran täyttämisen yhteydessä annettujen asiantuntijanlausuntojen johdosta [valituskirjelmä]. Turku: Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino.
- 1940: Deskriptiivisanojen tutkimusta. [Arvio teoksesta *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*.] – *Virittäjä* 44 s. 246–253.

- PUKKI, HANNES 1933: Itämerensuomalaisten kielten merkitysoppia. – *Virittäjä* 37 s. 183–201.
- RAPOLA, MARTTI 1919–1920: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa*. Eripainos Suomi IV: 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1928: *Vanhan kirjasuomen toimi johdannaisineen*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa VI, N:o 1. Turku: Turun yliopiston kustantama.
- 1941: Yleiskatsaus suomen kielen rakenteeseen ja kehitykseen. [Arvostelu teoksesta Lauri Hakulinen 1941, Suomen kielen rakenne ja kehitys]. – *Virittäjä* 45 s. 384–389.
- 1947: Yläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria. – *Virittäjä* 51 s. 69–79.
- RAVILA, PAAVO 1943: Uralilaisen lauseen alkuperäisestä rakenteesta. – *Virittäjä* 47 s. 247–263.
- RUOPPILA, VEIKKO 1934: Muutamia piirteitä puheesta. Alustus Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa 2.1. –34. – *Virittäjä* 38 s. 22–34.
- 1935: Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysoyhteyksinä. – *Virittäjä* 39 s. 128–136.
- 1967: Suomen kielen historiallista äänneoppia [opetusmoniste]. Toinen painos. Helsingin yliopisto.
- RYTKÖNEN, AHTI 1931: *Savupirttien kansaa*. Porvoo: WSOY.
- 1933: *Tuohitorven mailta*. Porvoo: WSOY.
- 1935a: *Tuulastulilta ja karhumailta*. Porvoo: WSOY.
- 1935b: Deskriptiivisistä sanoista. – *Virittäjä* 39 s. 90–102.
- 1937: Koloratiivinen konstruktio. – *Virittäjä* 41 s. 95–104.
- 1940a: *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Omakustanne. K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapainossa, Jyväskylässä.
- 1940b: Eräitä venäläisperäisiltä näyttäviä murteitamme aineksia. – *Virittäjä* 44 s. 64–76.
- 1949: *Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa*. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun julkaisuja 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistoyhdistys.
- 1952: [Valituskirjelmä professuurintäytössä annetuista lausunnoista Helsingin yliopistossa.] *Kielentutkimuksen työmaalta VII*. Helsinki: Tilgmannin kirjapaino.
- RÄISÄNEN, ALPO 1980: Suomessa 1900-luvulla harjoitetun fennistiikan juonteita. – Kaisa Häkkinen & Fred Karlsson (toim.), *Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä. Symposium Turussa 30.11.–1.12.1979. Esitelmät ja kommentit* s. 43–52. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 4. Turku: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- 2001: Rapola, Martti (1891–1972): suomen kielen professori, akateemikko. – Kansallisbiografia-verkkopainos. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7024/> (22.8.2016).
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1999: Aarni Penttilä – oppinut lingvisti ja avarakatseinen fennisti. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja* s. 7–48. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2000: Aarni Penttilä – omaa tietään kulkenut fennisti. – *Virittäjä* 104 s. 276–286.
- SAVOLAINEN, MARJO 1999a: *Ahti Rytkönen ekspressiivisanatutkijana. Oppihistoriallinen katsaus ekspressiivisanatutkimukseen*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- 1999b: Deskriptiivisanojen tutkimuksesta. Ahti Rytkönen tienavaajana. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja* s. 56–74. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- SETÄLÄ, EEMIL NESTOR 1886: *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen*. Helsingfors: Finnischen litteratur-gesellschaft.
- 1890: *Yhteissuomalainen äännehistoria. Klusiilit*. Helsinki: Suomal. Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino.

- 1891: *Nykyaikuisen kielentutkimuksen Periaatteista*. Porvoo: Werner Söderström.
- 1896: Über quantitätswechsel im finnisch-ugrischen. Vorläufige mitteilung von E. N. Setälä. (Vorgetragen in der sitzung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft den 16 november 1895.) – *Journal de la Société Finno-Ougrienne XIV*, 3. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteratur Gesellschaft.
- 1901: Lisä ”astevaihtelu”-oppiin ja tiedustelua. – *Virittäjä* 5 s. 9–11.
- 1912–1914: Über, art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen. (Autoreferat über zwei öffentliche vorträge von E. N. Setälä: 1. am 23/1 1909 und 2. 24/2 u. 23/3 1912 in der Finnisch-ugrischen Gesellschaft.) – *Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen* 12 s. 1–128.
- 1916: Suomen passiivista. Esitelmä suomen kielen opettajille. 1 b. Lisäys passiivin tunnuksesta. – *Virittäjä* 20 s. 57–66.
- 1921: *Kielentutkimus ja oikeakielisuus*. Tieteellisiä lastuja I. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- SIRONEN, ESA 1999: ”Porosorsa lijoksessa ryplätti”. – *Virittäjä* 103 s. 614–618.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tutkimuksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Osa 2 (L–P). 2. painos. Toimittaneet Ulla-Maija Kulonen (päätoim.), Eino Koponen, Satu Tanner, Kirsti Aapala, Riho Grünthal, Erkki Itkonen, Maria Laurila, Meri Puromies & Klaas Ph. Ruppel. SKST 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- STIPA, GÜNTER JOHANNES 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 206. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- STRENG, WALTER O. 1925: *Sanain merkityksen muuttuminen. Johdatusta merkitysoppiin*. Porvoo: WSOY.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Keskustelemukset 1936–1937*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SZALAI, KITI 2006: *Tutkimuksen esittelyn retoriikkaa. Väitöskirjojen esipuheista ja johdannoista E. N. Setälän fennistiikassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- TAINIO, LIISA 1995: Ahti Rytönen kielentutkimuksen työmaalla. – *Virittäjä* 99 s. 437–445.
- TARKIAINEN, KARI 1987: *Viljo Tarkiaainen. Suomalainen humanisti*. SKST 470. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TARKIAINEN, VILJO 1903: *Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta*. Helsinki: Suomal. Kirjall. Seuran kirjapainon osakeyhtiö.
- Tieteen termipankki* = www.tieteentermipankki.fi.
- TOIVONEN, Y[RJÖ] H[ENRIK] 1934: Suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta ja sen lähimmistä tehtävistä. – *Virittäjä* 38 s. 379–391.
- TUOMOLA, URHO 1935: Sanojen merkitysten huomioimisesta kansankielen sanaston keruussa. Esitelmä Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa Helsingissä 3. tammikuuta 1935. – *Virittäjä* 39 s. 137–145.
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- VILKUNA, KUSTAA 1976: Myrskyä ja menestystä. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 7–27. Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen

Kirjallisuuden Seura.

WEÖRES VON, GYULA 1930: Merkitysoopin nykyisistä problemeista. – *Virittäjä* 34 s. 183–188.

ÄIMÄ, F[RANS] 1934: [Arvostelu teoksesta] Lauri Hakulinen 1933, Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen. – *Virittäjä* 38 s. 80–85.

Aineistolähteet

- (1) Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjamateriaali (säilytteillä Helsingin yliopiston pääarkistossa)

Lauri Kettusen dosentuurihakemus:

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 29.4.1914 § 13 liitteinen

Lauri Hakulisen väitöskirjakäsittely:

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 4.3.1933 § 4 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 8.4.1933 § 4 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 20.5.1933 § 4 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 7.10.1933 § 8 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 21.10.1933 § 4 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 2.12.1933 § 1 liitteinen

Ahti Rytkösen väitöskirjakäsittely:

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 16. 9. 1939 § 21

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 7. 3. 1940 § 3 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 6. 4. 1940 § 4 liitteinen

historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirja, 20. 4. 1940 § 7 liitteinen.

- (2) Helsingin yliopiston kanslerinviraston arkiston pöytäkirjamateriaali (säilytteillä Helsingin yliopiston pääarkistossa)

Fonetiikan ylimääräisen professuurin täyttö:

HYKA KVA III Ea 38, 1939 /249.

- (3) Kirjeet (Kirsti Salmisen, o.s. Rytkönen, hallussa)

Lauri Kettusen kirje Aarni Penttilälle 26.3.1940

Aarni Penttilän kirje Ahti Rytköselle 30.3.1940

Lauri Hakulisen kirje Ahti Rytköselle 25.10.1940.

***Eenie, Meenie, Miney, Moe:*
The fate of Ahti Rytkönen's *tm*-research
in the light of the history of science**

This article examines the historiography of Finnish language studies, also known as Fennistics. It represents the background and fate of Ahti Rytkönen's research *Eräiden itämerensuomalaisten tm-sanojen historiaa* [The history of certain Finnic *tm*-words] (1940a), which was submitted as a doctoral dissertation. More broadly, Rytkönen's scholarly career as a minor linguist during the 1930s and 40s, immediately after the death of E. N. Setälä, is also examined. Rytkönen studied phonestemic words (eg. *hutmauttaa* 'to hit causing the sound *hutm*'), though during his data analysis he became increasingly detached from neogrammatical principles (e.g. sound laws). In his study he sought to sketch a structural–schematic system of phonestemes. As a doctoral thesis, however, this work was not deemed admissible, and the author eventually published it at his own expense. In this paper the chronological course of events and historical context are also explicated.

In addition, by focusing on this single case in point, the article examines various perspectives, which enlighten the overall picture of Fennistics during the period in question. First, Rytkönen shared the heretical position considering the prevalent sound–historical paradigm with such prominent Finnish linguists as Lauri Kettunen, Aarni Penttilä and Lauri Hakulinen. However, organised opposition to the paradigm within the field of Fennistics never fully occurred, despite many opportunities to do so and widespread discontent with the dominant paradigm. Second, synchronic–structural research did not manage to get behind diachronic studies either. Rytkönen, for example, did not attach his work to the psychological *Gestalt* tradition. Structuralism had difficulty bringing about a breakthrough in Finland.

Moreover, the explicit objective of this paper is to highlight the importance of the historiography of Fennistics. In-depth assessment of Fennistics studies at the beginning of 20th century in Finland is yet to be conducted.

Puh pah pelistä pois:
Ahti Rytkösen *tm*-tutkimuksen kohtalo
tieteenhistoriallisesta näkökulmasta

Tämä artikkeli on oppihistoriallinen. Kirjoituksessa taustoitetaan Ahti Rytkösen väitöskirjaksi tarkoitetun teoksen *Eräiden itämerensuomalaisten tm-sanojen historiaa* (1940a) kohtaloa ja laajemmin Rytkösen tutkijanpyrintöjä yhtenä vähemmän tunnetuna tapauksena fennistiikassa Setälän jälkeisellä 1930- ja 40-luvulla. Rytkönen tutki nk. koloratiivista sanastoa (esim. *hutmauttaa* 'lyödä') ja tuli aineistoanalyysinsä myötä irtautuneeksi äännehistoriallisen perinteen tiukasta äännelaillisuus-ajattelusta. Hän hahmotteli tutkimuksessaan eräänlaista juurijärjestelmää, joka sitoo koloratiivista sanastoa yhteen. Väitöskäsikirjoitus ei saanut riittävän hyväksyvää vastaanottoa Helsingin yliopistossa, ja Rytkönen julkaisi sen lopulta omakustanteena. Kirjoituksessa selostetaan taustoittaen *tm*-tutkimuksen kronologia.

Yksittäistapauksen takaa nostetaan myös muutamia laajempia näkökohtia, jotka valaisevat tuolloista fennistiikan ajankuvaa: 1) Rytkönen asettuu Lauri Kettusen, Aarni Penttilän ja Lauri Hakulisen kanssa kohtalotoveruuteen paradigman vastustajana. Fennistiikkaan ei kuitenkaan syntynyt monista mahdollisuuksista huolimatta varteenotettavaa oppositiota, vaikka tyytymättömyyttä oli ilmennyt jo pitkään lukuisin tavoin. 2) Myöskään kielen synkroninen tarkastelu ei onnistunut nousemaan asemastaan diakronisen tutkimuksen esivaiheena, vaikka tähänkin olisi ollut tarjolla vaihtoehtoja. Kirjoituksessa otetaan esiin Rytkösen tutkimuksen käyttämättä jäänyt kytkeminen *Gestalt*-ajatteluun. Strukturalismi ei ottanut tullakseen fennistiikkaan.

Kirjoituksen tarkoituksena on lisäksi tähdentää oppihistorian välttämättömyyttä myös nykyisen suomen kielen tutkimuksen kannalta. 1900-luvun alun fennistiikan perusteellinen kokonaistulkinta on tekemättä.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi